

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

Prof. Dr. Abdulkerim Abdulkadiroğlu Armağanı

E-ISSN: 2651-3013

Cilt: 5 Sayı: 3 Aralık 2022

ss. 1069-1110

Makalenin Geliş

Tarihi

30/11/2022

Makalenin

Kabul Tarihi

26/12/2022

Yayın Tarihi

31/12/2022

EMİR HÜSREV-İ DİHLEVÎ'NİN NÜH-SİPİHR İSİMLİ MESNEVÎSİ ve NÜH-SİPİHR'E GÖRE ARAPÇA, FARŞÇA, TÜRKÇE ve HİNTÇE

Ahmet KARTAL*

ÖZET

Emîr Hüsrev-i Dihlevî, Hindistan'da doğup büyümüş Türk soylu bir şairdir. Nitekim bizzat kendisi "Türkî-i Hindustâniyem/Hindistanlı Türküm" derken, intisap edip terbiyesinde yetiştiği şeyhi Şeyh Nizâmüddîn-i Evliyâ da onu "Türkü'llah/Allah'ın Türkü" ve "Türk-beççe/Türk oğlu" şeklinde isimlendirmiştir. Emîr Hüsrev, gerek İran edebiyatında gerekse Hindistan'da Farsça şiir söyleyen şairler arasında meşhur olup bunlar içinde en büyük ve yetkin şairlerden biri olarak kabul edilmektedir. Kaynaklarda Türkçe, Farsça, Arapça, Hintçe ve Hindistan'da konuşulan birçok yerel dil ile Sanskritçe bildiği belirtilmektedir. Çok çalışkan ve velut bir şâir olan Emîr Hüsrev'in *Tuhfetü's-sıgâr*, *Vasatü'l-hayât*, *Gurretü'l-kemâl*, *Bakıyye-i Nakıyye* ve *Nihâyetü'l-kemâl* isimli beş divanı, *Matla'u'l-envâr*, *Şîrin ü Hüsrev*, *Mecnûn u Leylî*, *Heşt-bihişt* ve *Âyîne-i İskenderî*den oluşan hamsesi ile *Kırânü's-sa'deyn*, *Miftâhu'l-fütüh*, *Aşîka*, *Nuh-sipîhr*, *Tugluk-nâme* adlarında tarihi mesnevileri bulunmaktadır. Bu çalışmada; önce Emîr Hüsrev-i Dihlevî'nin mesnevileri arasında gerek tertibi gerek konusu gerekse vezni yönünden hem en ilginç ve dikkat çeken hem

* Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ahmetkartal38@gmail.com, ORCID ID: 0000 0001 8563 1589

Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [ESTAD]

Prof. Dr. Abdulkerim Abdulkadiroğlu Armağanı

Cilt: 5 Sayı: 3 Aralık 2022 ss. 1069-1110

de en güzel ve mükemmel olan *Nüh-sipihr* hakkında bilgi verilecek, konusu özetlenecek ve edebî hüviyeti ortaya konulacaktır. Doğrudan Hindistan'ı konu alan ve Hindistan'la ilgili önemli ve ilginç bilgileri ihtiva eden "üçüncü sipihr" in tanıtımı diğer bölümlere göre geniş tutulacaktır. Ayrıca bu bölümde yer alan ve Arapça, Farsça, Türkçe ve Hintçe hakkında çeşitli açıklamaların yapılp bilgilerin aktarıldığı bölümün hususiyetleri ortaya konulup tercümesine yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Emîr Hüsrev, Nüh-sipihr, Arapça, Farsça, Türkçe, Sanskritçe

EMIR HUSREV-I DIHLEVI'S MASNAWI NAMED NUH-SIPIHR AND ACCORDING TO NUH-SIPIHR IN ARABIC, PERSIAN, TURKISH AND HINDI

ABSTRACT

Emir Hüsrev-i Dihlevi is a Turkish noble poet who was born and raised in India. As a matter of fact, while he himself said "I am a Turk from India", the sheikh, Sheikh Nizâmüddin-i Evliya, whom he joined and trained, called him "Türkü'llah / Allah's Turk" and "Turk-beççe / Turkish son". Emir Hüsrev is famous both in Persian literature and among the poets who sang Persian poetry in India and is accepted as one of the greatest and most competent poets who sang Persian poetry. It is stated in the sources that he speaks Turkish, Persian, Arabic, Hindi and many local languages spoken in India and Sanskrit.

A very hardworking and prosperous poet, Emir Hüsrev's five divans named Tuhfetü's-sıgâr, Vasatü'l-hayât, Gurretü'l-kemâl, Bakıyye-i Nakıyye and Nihayetü'l-kemâl, Matla'u'l-envâr, Şirîn There are historical masnavis named Kırânü's-sa'deyn, Miftâhu'l-fütûh, Aşîka, Nuh-sipihr, Tugluk-nâme with five masnavis consisting of, Mecnûn u Leylî, Heşt-bihişt and Âyîne-i İskenderî. In this study; First of all, information will be given about Nüh-sipihr, which is the most interesting and remarkable, the most beautiful and perfect among the masnavi of Emir Hüsrev-i Dihlevi, both in terms of its arrangement, subject and meter, its subject will be summarized and information will be given about its literary identity. The introduction of the "third sipihr", which is directly related to India and contains important and interesting information about India, will be broader than the other sections. In addition, the identity of the section in this section where various explanations and information about Arabic, Persian, Turkish and Hindi will be given and its translation will be given.

Keywords: Emîr Hüsrev, Nuh-sipihr, Arabic, Persian, Turkish, Sanskrit

GİRİŞ

Kendisini “Türk-i Hindistânî/Hindistanlı Türk” diye nitelendiren ve Hindistan’da Farsça şiir söyleyen şairlerin önde gelenlerinden kabul edilen Hüsrev-i Dihlevî, Delhi’nin kuzeyinde bulunan Patiyâlî şehrinde doğmuştur. Delhi sultanlarından Şemsüddîn İltutmuş ve haleflerinin hizmetinde bulunan babası Emîr Seyfüddîn Mahmûd, Keş şehrinde Hindistan’a göç etmiş Laçin Türklerinin beylerindendi. Çok erken yaşlarda şiire merak saran ve şiir söylemeye başlayan Hüsrev-i Dihlevî, Gıyâseddîn Balaban döneminde birçok devlet erkânının himayesinde bulunmuştur. Ayrıca dönemin meşhur sufilerinden Nizâmüddîn Evliyâ’nın meclislerine devam edip onun terbiyesine girmiştir. Hüsrev-i Dihlevî, şairliğinin yanında “veli” olarak da tanınmıştır. Ayrıca çok iyi bir musikişinas olduğu kabul edilen Hüsrev-i Dihlevî, Hindistan kavallarının piri olarak kabul edilmektedir. 725/1325 tarihinde vefat etmiştir (Ateş, 1968: 233-235). *Tuhfetü’s-sıgâr*, *Vasatü’l-hayât*, *Gurretü’l-kemâl*, *Bakıyye-i Nakıyye* ve *Nihâyetü’l-kemâl* isimli divanlarının yanında Hamsesini oluşturan *Matla’u’l-envâr*, *Şîrîn ü Hüsrev*, *Mecnûn u Leylî*, *Heşt-bihîşt*, *Âyîne-i İskenderî* mesnevileri ile *Kırânü’s-sa’deyn*, *Miftâhu’l-fütûh*, *Aşika*, *Nüh-sipîhr*, *Tuğluk-nâme* adlarında tarihî mesnevileri bulunmaktadır (bak. Ateş, 1968: 235-251; Kurtuluş, 1995: 136-137).

Nüh-sipîhr Mesnevisi

“Dokuz felek/gök” anlamına gelen *Nüh-sipîhr*, adının aksine “göklerle” ilgili bir eser değildir. Kutbuddîn Mübârek Şâh-ı Halacî’nin gerçekleştirdiği bazı seferler ve kazandığı zaferlerin yanında, dönemin bazı önemli olaylarına yer verilen eserde, Hindistan’la ilgili birçok dikkat çekici malumat da yer almaktadır. Özellikle Hindistan’a ait coğrafi özellikler, kültürel değerler ile içtimai hayata dair unsurları ihtiva etmesi ve yansıtması bakımından çok önemli bir yere sahiptir. Emîr Hüsrev’in vatanperverliğini ve yaşadığı coğrafyaya hissettiği aidiyeti göstermesi bakımından da dikkat çekicidir. “Dokuz” rakamı, yani büyütülmüş “kutsal üç” rakamı, Türkler ve etkileri altında bulunan halklar arasında çok yaygındır. İslam astronomisinde ise “nüh-felek/dokuz felek” kavramı görülmektedir. Fars edebiyatında görülen “nüh-sipîhr/dokuz felek” adlı eserlerin kaynağı da bu anlayışa dayanmaktadır. “Dokuz” rakamı, Türk hanedanlarında, hem görgü kurallarında hem de resmî hayatta önemli görülmüştür. Nitekim Moğol Hindistan’ında yüksek mevki sahibi bir insana dokuzun katları sayısınca hediye getirme âdeti, “tokuz/dokuz” kelimesini “hediye, ikram” terimine dönüştürmüştür (Schimmel, 2004: 117). Emîr

Hüsrev'in, eserine bu ismi vermesinde, "dokuz" rakamının Türkler arasında kazandığı bu anlamların etkili olduğu kuvvetle muhtemeldir.

Kutbuddîn Mübârek Şâh-i Halacî'nin isteği üzerine 718/1318 yılında yazılan¹ *Nüh-sipihr*, her biri ilm-i nücûma göre dokuz "sipihr/gök"ten birine karşılık gelen, beyit sayıları eşit olmayan ve ayrı aruz bahirlerine ait farklı aruz kalıplarıyla² yazılmış dokuz bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerin her biri, karşılık geldiği "sipihr/gök" ile başlamakta, olaylar ve konuların anlatılmasıyla devam etmekte, "sâki-nâme" ve "gazel" ile sona ermektedir. Bölümlerin, dokuzuncu felekten başlayıp aşağıya doğru sıralandığı dikkat çekmektedir. *Sultân-nâme* olarak da anılan eserde yer alan bölümlerin sonunda, farklı beyitlerden oluşan, değişik aruz kalıplarıyla söylenmiş ve bazısında mahlasın kullanıldığı 9 gazel bulunmaktadır. Emir Hüsrev'in diğer birçok mesnevîsinde olduğu gibi bunda da çeşitli konuların işlendiği bölüm ve alt bölüm başlıkları "ebyât-i silsile" şeklinde yani birbirini takip eden, aa, xa... şeklinde kafiyelenmiş ve sanki bir manzumenin parçası olan beyitler hâlinde oluşturulmuştur. "اَوَّل نَغْر نَغْرش تَوْحِيد كَرْدگار / كَيْن نَه سِپَهْر كَشْت ز فَرْمَانَش أَشكار" beytiyle başlayan ve "تَمَهِيد عَذْر أَنكَه دَر اَيْن بُوَسْتَان ز مَن / گل اَندَكِي شَكْغَت وَ فَرَاوان كَرَفْت خَار" beytiyle sona eren bu "ebyât-i silsile", 6 beyti giriş bölümünde, 6'sı birinci sipihr, 6'sı ikinci sipihr, 9'u üçüncü sipihr, 8'i dördüncü sipihr, 4'ü beşinci sipihr, 4'ü altıncı sipihr, 5'i yedinci sipihr, 2'si sekizinci sipihr, 2'si dokuzuncu sipihrde olmak üzere toplam 52 beyitten oluşmuş bir manzumeyi andırmaktadır (bak. Mîrzâ

¹ *Nüh-sipihr*'in yazılması ve bu esere karşılık verilen ödül hakkında şöyle denilmektedir; Sultan Mübârek Şâh, birgün kendisinin önceki sultanlardan hem kudret hem de zenginlik yönünden bir farkının olmadığını dile getirdikten sonra, eğer bir şair kendi hükümranlılığı döneminde meydana gelen olayları nazmederse, ona fil ağırlığında altın vereceğini söyledi. O sırada Emir Hüsrev de oradaydı. Aslında sultanın bu sözleri Emir Hüsrev'e yönelikti. Sultanın bu sözleri üzerine Emir Hüsrev, Sultan Mübârek Şah-ı Halacî'nin gerçekleştirdiği bazı seferler ve kazandığı zaferlerin yanında, dönemin bazı önemli olaylarına yer verdiği *Nüh-sipihr* isimli eserini yazmıştır. Sultan'ın bu eserin karşılığı olarak Emir Hüsrev'e bir fil ağırlığında altın verildiği tahmin edilmektedir. Kaynaklarda Sultan'ın bir fil ağırlığında altın verme olayı şu şekilde anlatılmaktadır: Nehirde bulunan bir gemiye bir fil bindirilir. Filin ağırlığından dolayı gemi nehre gömülür/batar. Suyun, nehre gömülen/batan geminin geldiği yere bir işaret konulur. Akabinde işaret konulan yere kadar gemi altınla doldurulur. Böylece altının ağırlığı, filin ağırlığına eşitlenmiş olur. Daha sonra bu altınlar, Emir Hüsrev'e verilir. Emir Hüsrev, kendisine verilen bu altınların tamamını ihtiyaç sahiplerine dağıtır (Şeyh Selim Ahmed 1975: 15).

² Hafif, Hezec, Mütekârib ve Remel bahirlerinin değişik kalıplarıyla yazılmıştır.

³ "Önce Allah'ın birliğinin tarifini (bir) dinleyin. Çünkü dokuz gök, onun fermanı/ emriyle ortaya çıktı."

⁴ "Bu bahçede, benim tarafımdan çok az çiçek açtırıldı ve çok fazla diken büyütüldüğü için özür dileme."

1949: elf (l)-zel (ج)). Müstakil olarak yazılmış “besmele” ile başlayan eserin giriş bölümünde, sırasıyla; “tevhîd”, “şairin Allah’a yakarışı”, “naat”, “mi’râc” ve “Şeyh Nizâmüddîn övgüsü” ile ilgili bölümlere yer verilmiştir. Akabinde ise “sipihr/gök” adı verilen dokuz bölüm başlamaktadır. Bu bölümler oluşturulurken, uygun görülen yerlerde konuyla ilgili çeşitli hikâyeler anlatılmış ve bazı nasihatler verilmiştir. Emir Hüsrev-i Dihlevî'nin eserleri arasında en dikkat çeken ve en mükemmeli olan *Nüh-sipihr*'de yer alan bölümlerde, şu konulara yer verilmiştir⁵:

Birinci “sipihr/gök”; “felekü'l-eflâk” olarak nitelendirilen ve en üstte bulunan “sipihre/göge” karşılık gelmektedir. Sultan Kutbuddîn Mübârek Şah övgüsünde yazılan bir manzumeye başlayan bu bölüm, eserin yazılmasına sebep olan olayın anlatımı ve tasvir edilmesiyle devam etmektedir. Sultanın tahta çıktığı kutlu tarih olan 24 Muharrem 716/18 Nisan 1316'da yıldızların konumuna değinen şair, daha sonra Mübârek Şah'ın Deogir'e yaptığı seferden, teslim aldığı Rai Ramdeo'nun asi ve kibirli padişahı Raghu'yu nasıl cezalandırdığından bahsetmektedir. “Mütekârib bahri (mahzûf)” ile yazılmış olan bu bölüm, dört beyitten oluşan bir “sâkî-nâme” ve dokuz beyitten meydana gelen bir “gazel”le sona ermektedir.

İkinci “sipihr/gök”; Mübârek Şah'ın yaptırmış olduğu mimari yapıların parlak, sanatlı ve cezbedici tasvirleriyle başlamaktadır. Burada babası Alâeddîn-i Halacî tarafından planlanıp kısmen inşa edilen “Kasr-ı Nev (Yeni Saray)”ın tamamlanması ve Delhi'de büyük bir camiin inşasına başlanılmasına yer verilmiştir. Akabinde Mübârek Şah'ın nedimi ve komutanı olan Hüsrev Han'ın Tilang/Telengine ve Arangal/Warangal üzerine yapmış olduğu sefer, bu sefer neticesinde kazandığı zafer ve Deogir'de kalan Sultan Mübârek Şah ile birlikte Delhi'ye zafer kazanmış bir sultan olarak girişi, uzun ve ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Emir Hüsrev burada, ayrıca yapımına başlanan camiin tamamlanmasına ve uzun bir taştan yapılan minaresinin nasıl dikildiğine de değinmiştir. Ayrıca söylediği bir şiirle Delhi'nin büyüklüğü ve yüceliğine vurgu yapmış ve onun Bağdâd, Kâhire, Horâsân, Tirmiz, Tebriz, İsfehân, Buhârâ ve Hârezm gibi dünyanın diğer tüm büyük ve önemli şehirlerinden daha üstün olduğunu dile getirmiştir. Dört beyitten oluşan “sâkî-nâme” ve on beyitten teşekkül eden bir “gazel”le tamamlanan bu bölüm, mesnevîlerde ender kullanılan, çok hoş ve akıcı olan “Mütekârib bahri (sâlim)” ile yazılmıştır.

⁵ *Nüh-sipihr*'in bölümleri ve edebî hüviyeti hakkında bilgi verilen bu bölüm, Muhammed Vahid Mirzâ tarafından yayımlanmış olan *Nüh-sipihr* isimli çalışmanın İngilizce olarak oluşturulan “mukaddime” kısmından hareketle ve o bölümden yapılan kısmî tercümeyle oluşturulmuştur (bak. Emir Hüsrev-i Dihlevî, 1949: XXVII-LIII). Ayrıca “üçüncü sipihr” hakkında bilgi verilirken, yer yer Muhammed Vahid Mirzâ tarafından yayımlanan *Nüh-sipihr* mesnevisinin ilgili bölümünden de istifade edilmiştir (bak. Emir Hüsrev-i Dihlevî 1949: 147-195 [metin]).

Üçüncü “sipih/gök”; diğer bölümler arasında ihtiva ettiği konular bakımından en cezbedici, ilginç ve bilgilendirici olandır. Doğrudan Hindistan’ı konu alan bu bölümde⁶ Emîr Hüsrev, Hindistan’ın halkı ve iklimi, burada yetişen çiçekler ve meyveler, yaşayan kuşlar ve diğer hayvanlar, yapılan çeşitli büyüler, mevcut ilimler, sanatlar, dinî inançlar ve diller hakkında birçok ilgi çekici ve faydalı bilgi vermektedir. Böylece Hindistan’ın, Rum, Horâsân, Hutun ve diğer büyük, gelişmiş ve görkemli ülkelere olan üstünlüğünü ispat etmeye çalışmış, hatta “Allah nasip ederse, kaleminin Hindistan’ın sahip olduğu erdem ve güzellikleri yazıp ifade edecek güçte ve kudrette olduğunu” belirtmiştir. Bu konuda sahip olduğu duygu ve düşüncelerini, samimi ve özgün bir şekilde ifade etmiştir. Bu bölümde, kendisinin Hindistan’a olan hayranlığını ise şöyle dile getirmektedir: “Birisi bana, benim Hindistan’a olan bu hayranlığımın sebebini sorabilir. Bunun nedeni, uzun süredir Hindistan’ın benim doğup büyüdüğüm, sığındığım yer ve vatanım olması⁷; hükümdarının da Mübârek Şah gibi kudretli ve yüce bir sultan olmasıdır.” Ancak Emîr Hüsrev’in, Türkistân ve İran’ın gelişerek kültür merkezi olma vasfını kazanmış şehirlerinin, İslam dünyasındaki genel saygınlığına karşı duyarsız kalamadığı da dikkat çekmektedir. Nitekim o, daha sonra sanki özür dilercesine şöyle demektedir: “Yeterince övülmüş (olan Hindistan) için, artık nasıl bir övgü mümkündür? Nitekim güzel olan insan, gül renkli düzğüne/makyaj yapmaya ihtiyaç duyar mı? Övgü, ancak kervan çanının o kaba ve yavan şingirtilerini, erganunun/orgun ince ve zarif notalarına dönüştürebildiğinde sanat olarak tanımlanabilir.” Onun amacı, gönlünde aidiyet duygusu ve sevgisi çok yüksek olan Hindistan’ı hem hoş, cezbedici ve büyülü bir şekilde şiirsel olarak dile getirmek hem de akıcı bir dil ve güzel bir üslupla, hatasız ve kusursuz olarak tasvir etmektir. Böyle bir düşünceye sahip olan Emîr Hüsrev, Hindistan övgüsüne; Hindistan’ın cennet bahçesine benzediğini ispatlamak için haram kılınan gendüm/buğday tanesini aldığı için Tanrı tarafından cennetten çıkarılan Hz. Âdem’in, iklimi cennetin iklimi gibi ılıman, doğası cennet gibi hoş ve güzel, toprağı bereketli Hindistan’a gönderildiği⁸, cennet kuşu olan ve

⁶ Bu bölüm ile ilgili olarak ayrıca bak. Melseyanî, 1972: 109-112.

⁷ Emîr Hüsrev-i Dihlevî burada, Hz. Peygamber’in “حب الوطن من الإيمان” (vatan sevgisi imandandır) hadis-i şerif’ini iktibas ederek; “حب وطن هست ز ایمان به یقین - وین ز رسول آمده کای زمره دین - وین ز رسول آمده کای زمره دین” ve bu Hz. Peygamber’den gelmiştir ki/rivayet edilmiştir ki, ey iman edenler! Kesinlikle vatan sevgisi imandandır.” demektedir (1949: 150 [metin]).

⁸ Emîr Hüsrev-i Dihlevî, burada, sonbahar rüzgârının vurduğu/çarptığı bir cennet gülü olarak nitelendirdiği Hz. Âdem’in, cennette yetiştiği için cennete benzeyen, onun sahip olduğu iklimin var olduğu bir yerde yaşayıp huzur bulabileceğini, bundan dolayı da cennet bahçesine benzeyen Hindistan’a gönderildiğini ifade etmektedir (1949: 151-152 [metin]).

sadece cennette yaşadığı belirtilen tavus kuşu⁹ ve cennete ait olan mârın/yılanın¹⁰ Hindistan hayvanları olduğu, Hz. Âdem'in Hindistan dışına Havva'ya olan aşırı özleminden ve ayrılık acısının oluşturmuş olduğu gönül ateşine çare bulamamasından dolayı çıktığı, Hz. Âdem'in cennete benzeyen Dimaşk¹¹'a Hindistan'dan geldiği gibi Dimaşk'ı cennete çeviren hoş ve güzel esintilerin de Hindistan'dan geldiği, Hindistan'ın sahip olduğu güzellikler ve erdemlerin, onun cennet olduğunu ispatladığı şeklinde yedi tane farklı kanıt ileri sürerek başlamıştır. Emir Hüsrev, Hindistan'ın cennete benzediğinin kanıtı olarak sunduğu bu söylemlerinden sonra, ikliminin Horâsân'dan daha iyi ve güzel olduğunu, öne sürdüğü şu on gerekçeyle dile getirmiştir: Hindistan'da esen soğuk rüzgârlar, insanı fazla etkilemez, sadece bir kaba/kaftan giyse şîr/aslan gibi bedeni sıcak olur, ikinci bir abâ/elbise giymeye ihtiyaç hissetmez. Ancak insanlar, Horâsân da donmamak için kat kat giyinmek zorundadırlar. Horâsân'ın sert soğuğu, insanları dondurarak öldürebilirken, Hindistan'ın aşırı sıcaklığı insanlara sadece sıkıntı verir ve zorluk yaşatır, ancak onları öldürmez. Hindistan'ın sıcaklığından fazla etkilenmeyen Hindistan'ın fakir insanları, kanaat sahibi olup zenginlik peşine düşmezler, sadece bir gilim/kilim ile yetinirler. Ayrıca Hintli bir köylü geceyi büründüğü eski bir çâdurek/örtü ile otlakta hayvanlarını otlatarak geçirebilir. Brahmanlar, seher vakti bir nehrin kıyısında serin suda rahatlıkla yıkanır. Hatta onlara, evlerinin yanında sığınabilecekleri bir ağaç gölgesi olsa yeter. Bahar mevsiminin bütün yıla hâkim olduğu Hindistan'da, her taraf yeşilliklerle ve çeşit çeşit çiçeklerle kaplıdır. Şarap ise boldur. Horâsân'da ise çiçeklerin, sadece iki üç haftalık ömürleri vardır. Yine Hindistan'da açan çiçekler, güzel kokulu iken Horâsân çiçekleri güzel ve hoş olmalarına rağmen, onların fazla kokuları yoktur. Hindistan çiçekleri kurduğunda bile kokularını

⁹ Emir Hüsrev-i Dihlevî'ye göre, eğer Hindistan cennete benzemeseydi, cennet kuşu olan Tavus kuşunun, burada değil de başka bir yerde yaşayacağını ve orayı kendisine yurt edineceğini belirtmektedir (1949: 152-153).

¹⁰ Emir Hüsrev-i Dihlevî, Fakih-i Hanefî (Ebû Hâmid el-Mervezî)'nin anlattığı kıssaya göre, şeytanın hileyle yılan kılığında tavus kuşuyla birlikte cennete girdiğini, bundan dolayı cennete dışarıdan giren yılanın, aslında bir cennet hayvanı olmadığını; yılanın, Hindistan'a uygun olmayacak bir şekilde zehirli dişleriyle ısıracağı için, Hindistan'a ait bir hayvan olmasının imkânsız olduğunu belirtmektedir. Çünkü rahat ve huzurlu bir yaşam için yüzlerce güzel şeyin olduğu Hindistan'da, böylesine zararlı bir hayvanın olması mümkün değildir. Zaten verdikleri bu zarardan dolayı, kendilerine yurt olarak verilen toprağın altında yaşarlar (bak. 153 [metin]). Bu da yılanın hem cennete hem de Hindistan'a başka bir yerden geldiğini göstermektedir.

¹¹ İslâm dünyasının önemli tarihi şehirlerinden biri olan Dimaşk, bu adını, Arapça kaynaklarda bütün Suriye bölgesini ifade etmek için kullanılan Şam'a bırakmıştır. Günümüzde de Türkçede Şam adıyla anılmaktadır. Bugün Suriye'nin başkentidir (bak. Tomar 2010).

muhafaza edip misk gibi etrafa güzel ve hoş koku saçarken, kuruyan Horâsân çiçeklerinde hiç koku yoktur. Horâsân'da emrûd/armut ve engûr/üzümden başka taze meyve yoktur. Hindistan'da bunların dışında nazzek/mango, mûzî/muz ve nebâtî/şeker kamışı bulunmaktadır. Hindistan'da bulunan lâcî (لاچى)/alaçi (آلاچى)¹²/kakule, kâfur ve karanfûl/karanfil ile mukayese edilecek birkaç meyveden başka Horâsân'da meyve göremezsin. Hindistan'da başka yerlerde görülmeyen daha birçok meyve yetişmektedir. Hindistan'a özgü iki nadir hoş ve güzel lezzet vardır. Bunlardan biri dünyada rastlanmayan ve yumuşak bir meyve olan "muz", diğeri de meyve gibi kullanılıp yenen "berg-i tenbûl/pan yaprağı"dır. Son gerekçe olarak da pan yaprağının dünyada eşi ve benzerinin olmayışı ifade edilmiştir. Emîr Hüsrev, zikrettiği bu meyvelerden ehl-i şikemin/sıradan insanların zevk almadığına, onlardan sadece ileri gelenler ve onların çocukları tarafından tat alındığına dikkat çekmiştir. Şair tarafından ileri sürülen bu kanıtların çoğu, her ne kadar günümüz insanı için gerçeklikten uzak ve hayali olarak kabul edilse de şâirin cezbedici ve yetkin ifadesi, teşbih ve mecazları yerinde ve mükemmel bir şekilde kullanması, kendi çağdaşlarının dikkatini çekecek ve beğenisini kazanacak bir hüviyete sahip olmasını sağlamıştır. Çizdiği tasvirler ise oldukça güzel ve başarılıdır. Emîr Hüsrev, bilgi, irfan ve eğitim öğretim bakımından da Hindistan'ın diğer ülkelere oranla daha üstün olduğunu söyler. Bu topraklarda gizli bir bilgelğin ve tahmin edilenin üzerinde tefekkürün varlığından bahseder. Her ne kadar Yunanistan, felsefe ilmiyle ünlü olsa da Hindistan bu ilimden mahrum değildir. Eğer dikkatli bir şekilde araştırma ve inceleme yapılırsa felsefenin mantık, dogmatik teoloji, astroloji gibi dallarının tamamının burada görülebileceğini dile getirir. Emîr Hüsrev'e göre Hintlilerin bilmedikleri tek bir ilim vardır, o da İslam dini ile ilgili olan fıkhıtır/İslam hukukudur. Fizik, matematik, astronomi, coğrafya ve kehanet konusu da Hintliler tarafından bilinmektedir. Hatta bunlar Hindistan'da oluşan eski yöntem ve kavramlara dayanmaktadır. Hint Brahmanları, ilmî derinlik ve birikim, akıl ve tefekkür yönünden Aristo'dan daha yetkin ve ileridedir. Ancak mütevazı bir kişiliğe sahip olan Brahmanlar, toplum önünde fazla konuşmadıkları, bilgi ve düşüncelerini dile getirmedikleri ve ketum oldukları için daima gizemli kişiler olmuşlardır. Yoğun bilgi birikimiyle konuşup düşüncelerini aktardıklarında da ne söyledikleri tam olarak anlaşılmadığı için, boş konuştukları, lafı ağızlarında dolandırdıkları düşünölmüştür. Hiç kimse merak edip onların sahip olduğu durum, sıv ve özellikler üzerine araştırma yapmadığı için, gizemleri, becerileri, ilmî yetkinlikleri ve bilgelik seviyeleri her zaman gizliliğini korumuştur.

¹² "Hil" olarak da isimlendirilen bu bitki için bak. Mu'in 1371: III/3521; IV/5120-5121.

Bundan dolayı Emîr Hüsrev, onlarla ilgili yapmış olduğu araştırma, inceleme ve sorgulama neticesinde, onların sahip oldukları birikim ve gizemle ilgili bazı bilgiler edindiğini söylemektedir. Hatta bu araştırmaları neticesinde edinmiş olduğu bilgileri, anladığı hususları paylaştığında da hiç kimsenin onlara karşı çıkmadığını dile getirmiştir. Ancak Emîr Hüsrev, özellikle dindarların kendisinin Brahmanların kabul ettiği bazı özelliklerini kabul etmediğini de söylemektedir. Özellikle kapatısesi yetersiz olanlar, çok geniş bilgiye sahip Brahmanlardan uzak durmaya çalışmışlardır. İlahiyat ve metafizik konusunda, Müslümanlar hariç tüm milletlerin kafası karışık olduğu gibi Hintlilerin de kafası karışıktır. Her ne kadar Hintliler, İslam'a inanmasalar da inançlarının çoğu İslam inancına benzemektedir. Nitekim onlar da Allah'ın birliğine, ezel ve ebed oluşuna, yoktan yaratma gücüne, herkesi rızıklandığına, bütün canlılara ömür verdiğine, iyilik ve kötülükleri yarattığına, herşeye muktedir oluşuna vb. inanırlar. Bu özelliklerinden dolayı onlar, ateistlerden, düalistlerden, Baba oğul kutsal ruha inananlardan, antropomorfistlerden, mecusilerden, materyalistlerden vb. daha iyidirler. Taşlara, hayvanlara, ağaçlara, güneşe taparlar, ancak bunların Tanrı tarafından yaratıldığını da kabul ederler, sadece ataları bu şekilde inandıkları için onlar da böyle inanırlar. Emîr Hüsrev, daha sonra Hintlilerin üstünlüğünü gösteren on noktaya değinir. Bunlar şunlardır:

Hindistan'ın her tarafında ilim ve öğrenme, yaygındır. Hindistan dışında yaşayanlar, bu imkândan mahrumdurlar.

Hintliler, dünyanın bütün dillerini, anlaşılır, akıcı ve doğru bir şekilde konuşabilirler. Hutenliler, Moğollar, Türkler, Araplar gibi diğer milletler, Hintçeyi aynı şekilde konuşamazlar.

Bilgelik Hindistan'da çok gelişmiştir. Dünyanın her tarafından ilim ve hüner/sanat öğrenmek ve gerekli eğitimi almak için Hindistan'a âlim ve öğrenci gelmektedir. Ancak hiçbir Brahman/Hintli, ilim tahsil etmek için Hindistan dışına çıkmayı gerekli görmemiştir. Nitekim III/IX. asrın önemli astronomlarından Ebû Ma'ser-i Belhî (öl. 272/886), Hindistan'a gelmiş ve burada on yıl kaldığı Benares'teki Hintli bilginlerden ders almıştır. Astronomi alanında kendisini geliştirerek diğer âlimlerden daha fazla bilgi birikimine sahip olmuştur. Hatta burada edindiği bu bilgi birikimden hareketle eserlerini kaleme almıştır.

Sayısal sistem, özellikle sıfır simgesi, Hindistan'da bir Brahman tarafından bulunmuştur. Nitekim "hindese" kelimesi, "hind (Hindistan)" ile ünlü bir Hintli matematikçi olan "Asa" kelimelerinin birleştirilmesinden (هند-اسا/Hind-Asa)

ortaya çıkmıştır. Bu bileşik kelime, daha sonra muhaffef hâle dönüşerek هندسه/hindese şeklini almıştır. Hikmet/felsefe alanındaki yetkinlikleriyle meşhur olan Yunanlılar, hatta bütün dünya Hintlilerin icat edip geliştirdiği matematikten istifade etmişlerdir. Nitekim Hindistan'daki bu gelişmeden dolayı Batlamyus'un (ö. 168 [?]) (bak. Aydın vd 1992) astronomiye dair *Sintaksis* veya *Matematikis Sintaksis* olarak anılan ve İslâm literatüründe *el-Mecistî* denilen eseri ile Hint aritmetiği üzerindeki çalışmalarıyla tanınan Oklidisi'nin *Kitâbü'l-fusûl fi'l-hisâbi'l-Hindî* çalışması (bak. Topdemir 2007) meydana gelmiştir.

Meşhur ve önemli hikmet kitabı olan *Kelîle ve Dimne*¹³, Hindistan'da yazılmış, daha sonra Farsça, Türkçe, Arapça ve Derî diline çevrilerek bütün dünyada ün kazanmıştır.

İnsanların endişe ve sıkıntılarını giderip gönüllerini rahatlatan satranç oyunu da Hindistan'da icat edilmiştir. Hintlilerin dünyaya kazandırdığı bu mükemmel oyunun ayrıntılı ve çok girift olan tekniğini, çok az kişi anlayıp çözümlemiş, inceliklerini kavramış, daha sonra bütün detaylarına hâkim oldukları bu oyunu, başarılı bir şekilde oynamışlardır. Yabancılar bu oyunda Hintlileri geçmeyi çok istemelerine rağmen başarılı olamamışlardır. Bu tür oyunlar arasında ayrı bir yere sahip olan satranç, bütün dünya çapında meşhur olmuştur.

Hindistan'da ortaya çıkan hendese/matematik ve *Dimne/Kelîle ve Dimne*'den dünyadaki herkes istifade etmiş, satranç ise her zengin kişinin evinin vaz geçilmez bir unsuru hâline gelmiştir.

Gönüle ve ruha derinden tesir edip yakan bir ateşe benzeyen Hint musikisi, diğer ülkelerin musikilerinden daha yüksek bir konum ve dereceye sahiptir. Hindistan'da birkaç yıl kalan bir yabancı, onun ilke ve kurallarını tam olarak kavrayamamakta, tek bir melodisini bile doğru bir şekilde yorumlayamamaktadır. Hint musikisinde maharet kazanıp ustalaşması için otuz kırk yıldan fazla Hindistan'da kalması gerekmektedir. Bu şekilde gelip Hindistan'da kalanlar, hem Hint musikisini öğrenip ustalaşmışlar hem de ona bazı yeni özellikler kazandırmışlardır. Ancak Hint musikinin temel ses ve makamsal yapısı ile ilkelerine herhangi bir katkı sunamamışlardır.

Hint musikisinin, sadece insanlar için değil, hayvanlar için de bir çekiciliği vardır. Hatta geyikler, bu musiki melodisiyle hipnotize edilip yakalanmaktadır. Büyük ve yüce hükümdarın Hüsrev gibi alçakgönüllü, sihirli söz söyleyen övgücüsü olan bir şair başka hiçbir ülkede yoktur.

¹³ Metinde "Dimne Kelîle (دمنه كليله)" şeklinde imla edilmiştir (Emir Hüsrev-i Dihlevî 1949: 169).

Emir Hüsrev, daha sonra bildiği bazı diller hakkında ilginç ve dikkate değer bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Arapça, *Kur'ân-ı Kerim*'in dili olması sebebiyle eşsiz bir konuma sahip olmuştur. Bununla birlikte zor bir dil olan Arapça, sistemli bir dilbilgisine sahip olmasına rağmen çok az kişi bu dilde uzmanlaşabilmiştir. Birçok ülkede saray dili olan Türkçenin, sarayda görevli erkânın Türkçe öğrenmelerini kolaylaştırmak için yazılmış düzenli bir grameri vardır. Fars dilinde de bir dilbilgisi sistemi gelişmiştir. Ancak herkes Farsça bilip konuştuğu için Farsçanın dilbilgisi kitabını oluşturmak gerekli görülmemiştir. Daha sonra dinî karakteri sebebiyle Arapça, Şîrâz'ın tatlı sözlerinden oluşan Farsça ve Kıpçak ile Yimek'te ortaya çıkıp dünyanın her tarafına yayılan Kanglı, Uygur, İret ve Oğuz dillerinin önemine vurgu yapılmıştır. Hindistan'da Farsçanın meşhur olması, Türkler ve Gurların buraya gelmesine bağlanmıştır. Hindistan'da her eyaletin kendine has bir lehçesi olduğuna vurgu yapılmış, bunlardan sadece Brahmanlar tarafından konuşulduğu ve başkaları tarafından bilinmediği söylenen Sanskritçeye değinilmiştir (→ *Nüh-sipihr'e* Göre Arapça, Farsça, Türkçe ve Hintçe).

Akabinde Hindistan'da yaşayan ve sahip oldukları ilginç ve insanı hayrete düşüren çeşitli özellikleriyle dikkat çeken hayvanlar hakkında bilgi verilmektedir. Nitekim Hindistan'da insan gibi konuşan, işittiğini aynen tekrar eden, "Fâtiha suresi" ile "İhlâs suresini" okuyup Allah'a dua eden, insanların kendi arasında konuştuğu gibi insanlarla konuşabilen tûtî/papağan; Arap ve Acem diyarında olmayan, dilinde tutukluk olmadığı için papağandan daha akıcı konuşan, güzel ötüşe ve telaffuza sahip olan şârek¹⁴; ötüşü/gaklaması ve ötüşündeki/gaklamasındaki farklılıklar ile yaptığı çeşitli hareket ve davranışların ifade ettiği anlamların, yapılan araştırma ve incelemeler neticesinde çoğunun tespit edilip hakkında ciltlerce kitabın yazıldığı zâg/karga; küçük ve siyah renkli olan, hareketinde, uçuşunda, ötüşünde, yiyişinde farklı gizemleri barındıran, "tüfek"¹⁵ ile vurulup öldürülen, özellikle gökyüzüne yükselip uçtuğunda çok güzel görülen goncişk/serçe; çok güzel ve eşsiz olup üç gez¹⁶ uzunluğundaki kuyruğu ve üzerindeki ayna şeklindeki beneklerle eşsiz bir görsel şölen sergileyen, hüdhüdün bile hayran kaldığı

¹⁴ "Hezâr-destân" da denilen küçük, siyah renkli, güzel ötüşlü bir kuş olup papağan gibi konuşmaktadır. Hindistan'da "meynâ" denilmektedir (bak. <https://www.vajehyab.com/dekhoda/شارك>).

¹⁵ İçerisine konulan top şeklinde çamur parçalarının üflenerek kuşların vurularak avlandığı, mızrak boyunda, ortası boş (yuvarlak) bir sopa ya da kamış (bak. <https://www.vajehyab.com/dekhoda/2تفك>).

¹⁶ 91.44 cm. uzunluğunda ölçü birimi (Eşref 2012: 257).

başında altın tacı olan, güzel bir vücudu, nazardan korunması için siyah deriden yapıлып giyilmiş çizmeye benzeyen siyah ayakları olan tavus kuşu bunlardandır. Ayrıca kur yapma dönemindeki erkek tavus kuşu, tıpkı çok güzel bir kadın gibi kur yapar, onun yapmış olduğu bu kurdan birkaç tane dişi tavus kuşu etkilenir. Ayrıca inci tanelerine benzeyen gözyaşlarını etrafa saçar. Etrafa saçtığı bu gözyaşı tanelerini, dişi tavus kuşları gagalarıyla toplar ve yutarlar. Bu vesileyle de dişi tavus kuşlarının yumurtaları oluşur. Menisi gözlerinde oluşup gözyaşı ile dışarı verilen böyle bir kuş, dünyanın hiçbir yerinde yoktur. Emîr Hüsrev, Hindistan'a ait bu eşsiz güzelliklere inanmayanları, bunları görmeleri için Hindistan'a davet eder.

Hindistan'da bulunan bazı kuşlar, insanları etkileyecek ve hayran bırakacak hareket yapmak ve davranışlar sergilemek üzere eğitilmektedirler. Nitekim Emîr Hüsrev, eğitilmiş tûti, şârek ve beghüle (بگهله)¹⁷'nin bir kafes içerisinde gerçekleştirdikleri bir oyuna yer vermiş¹⁸ ve bu oyunu seyredenlerin, kuşların hem sergilemiş olduğu zekice davranış ve göstermiş oldukları performans hem de onları eğitenlerin mahareti karşısında etkilenmemelerinin mümkün olmadığını dile getirmiştir. Emîr Hüsrev'e göre, hayvanların böyle yetenekler sergilemesi, insanların sahip olduğu güzellik ve iyiliğin etkisinden kaynaklanmaktadır. Bu hüviyete sahip insanlar ise Hindistan'da çokça bulunmaktadır.

Emîr Hüsrev, kuşlar hakkında bu bilgileri verdikten sonra, Hindistan'da yaşayan bazı ilim ve fazilet sahibi kişilerin, hayvanların çıkardığı sesleri ve sergilediği tavırları, doğruya yakın şekilde yorumlayarak ne anlama geldiklerini tespit ettiklerini dile getirmektedir. Nitekim bu kişiler, bir geyiğin yavaş yürümesi ya da hızlı koşmasının veya bir çakalın yüksek ya da alçak sesle ulumasının ne anlama geldiğini yorumlamışlardır. Emîr Hüsrev, bu noktada kendisinin gerek kuşlar gerekse dört ayaklı hayvanlarla ilgili fazla bir bilgiye sahip olmadığını, ancak bu konuda mahir/yetkin kişilerden birçok malumat edindiğini de vurgulamaktadır.

¹⁷ Emîr Hüsrev, bu kuşun, Hindistan'a ait bir kuş olduğunu ve İranlıların bu kuşa isim vermediğini söylemektedir.

¹⁸ Emîr Hüsrev, bu bölümde Laknavti (Bengal) ve Bihrüze (بهروزه) taraflarına gittiğinde gördüğü eğitilmiş bir saka (سقا) kuşunun sergilemiş olduğu bir oyundan ve birbirinin düşmanı olan ve maharet sahibi bir eğitici tarafından eğitilen ve aynı eve konulan kedi ile güvercinin sergilediği davranıştan da bahsetmektedir (bak. Emîr Hüsrev-i Dihlevî, 1949: 187-188).

Kuşların dışında belli bir musiki eşliğinde koşan atlar, bir madeni para ile diğerini ayırt edebilen ve insana çok benzeyen bûzeneler/maymunlar, dört ayağıyla/toğnağıyla bir çubuk üzerinde ilginç denge hareketleri sergileyen ve müziğin ritmine göre kuyruğunu sallayan keçiler, birçok yönden insana benzeyen filler de bulunmaktadır. Bunlar da tıpkı insanlar gibi çeşitli hünerler sergilemektedirler. Bunlardan maymun nadir görülen harika hayvanlardandır. O insana benzemesinin yanında, el ve ayaklarını mükemmel kullanır. Usta bir eğitici tarafından eğitildiğinde verilen emirleri bihakkın yerine getirir. İnsan ve hayvana ait özelliklere sahip olan maymunla ilgili araştırma ve inceleme yapan bir hekim/bilge, onun “hayvan olarak zeki, insan olarak nakıs/kusurlu olduğunu” söylemiştir. Çok iri ve güçlü bir hayvan olan fil de diğer hayvanlara göre çok akıllı ve zekidir. O, maymuna göre insanların vermiş olduğu emir ve komutlara daha fazla riayet eder ve onları yerine getirmeye çalışır. Hatta yerde bulunan bir iğnenin alınması için komut verilse, o iğneyi yerden alır; bir lokma yiyecek verilse ve onu yememesi söylene, o lokmayı yemez. Konuşmanın dışında insana ait birçok özelliğe ve meziyete sahip olan fil, insan gibi 120 yıldan fazla yaşar, dizleri üzerinde durur ve oturur, bedeninde oluşan hastalıklar ilaç verilerek tedavi edilir. O, hükümdarların sarayının süsüdür.

Bunun ardından Hindistan’da uygulanan büyücülük ile yapılan bazı büyüler ve sevdikleri için tıpkı pervane gibi canlarını feda edenler hakkında bilgi verilmektedir. Hindistan’da bulunan büyücüler, yaptıkları büyülerle ölüleri diriltmektedirler. Bunun nasıl gerçekleştirildiğinin açıklanması gerekliliğine vurgu yapan Emîr Hüsrev, bunun hüviyetini anlamak isteyenlere rehberlik edeceğini dile getirir. Akabinde şunları söyler; yılan tarafından ısırılarak zehirlenen bir kişi, bir müddet ayağa kalkamaz, ancak altı ay sonra onu diriltip ayağa kaldırırlar. Hatta Doğuya doğru akan suyun üzerinde/yüzeyinde tıpkı bir şimşek gibi çok hızlı bir şekilde koşmaya başlar ve Kamru (کامرو) bölgesinin hududuna ulaştığında, üstadın/eğitmenin büyüsunün gücüyle tamamen canlanır. Büyücülükle ilgili birçok gizli malumata sahip olan Brahmanlar, yeni ölmüş birinin başucuna vardıklarında, onun üzerine (çeşitli dualar) okuyup onu yeniden canlandırabilmektedirler. Eğer insanlar, ölen kişinin canlanmasından korkmazlarsa, canlanan kişi, o an, gelecekle ilgili çeşitli öngörülerde bulunabilir. Onun bu şekilde canlanıp gelecekle ilgili kehanette bulunmasının sebebi ise onun kafasının içerisinde bulunan beynin devlerin/hayaletlerin yememesinden yani ölü bedeninin kötü ruhlar tarafından ele geçirilmemesinden kaynaklanmaktadır. Eğer diline bir şey olmadıysa ve dili sağlamsa konuşabilir, yok dili çürüyüp deforme olduysa, doğal olarak konuşması mümkün değildir. Hintliler, insanların

ömürlerini/yaşlarını çeşitli hile ve yöntemlerle uzatabilmektedirler. Bu, günlük nefes alım sayısının azaltılmasıyla ilgili bir durumdur. Herkesin kendine özgü günlük alacağı nefes sayısı/oranı bellidir. Eğer bir kişi, nefesini kontrol edip günlük nefes alım sayısını azaltırsa, onun ömrü uzar. Bir tapınakta “yoga” yoluyla nefeslerini kontrol altına alıp günlük nefes alımını azaltan “cogi/yogi”ler, ikiyüz, üçyüz yıldan daha fazla yaşayabilmektedirler. Ayrıca Hintliler, insanları hayrete düşürecek şekilde, burun deliklerinden çıkan nefesleri birbirinden ayırt ederek gelecekte haber de verebilmektedirler. Nitekim Hintliler, insanların sağ ve sol burun deliklerini açıp kapatarak buradan çıkan nefesin sahip olduğu özellikten hareketle bazı kehanette bulunabilirler. Hintlilerin yaptığı ilginç şeylerden biri de sahip oldukları güç ve yetenek vesilesiyle ruhu, kendi bedenlerinden başka birinin bedenine girebilmeleridir. Nitekim bu özelliğe sahip birçok Hintli, Keşmir’in dağlık bölgelerinde, özellikle de mağaralarda yaşamaktadırlar. Bunlar içerisinde gorg/kurt, seg/köpek ve gorbe/kedi suretlerine girebilenler de bulunmaktadır. İlginç olan şeylerden biri de kişinin sahip olduğu güç ve yetenekle, kendi kanını bedeninden çekip tekrar kendi bedenine enjekte etmesidir. Ayrıca Hintliler, ister genç ister yaşlı olsun hızlı bir şekilde koşarken bile ok atabiliyorlar. Bunun dışında Hintliler, aklın almayacağı bir şekilde kuşlar gibi çok yükseklerde uçabilirler, sahip oldukları sihirli güçlerle derin suya girip suyun altında kalırlar, ancak suda batıp boğulmazlar; suyun üzerinde/yüzeyinde bedenleriyle durabilirler, çok seri hareketler yapabilirler ve bu şekilde suda batmadan bir kıydan diğer kıyıya gidebilirler; bulutları kontrol ederek yağmurun yağıp yağmamasını sağlarlar; istedikleri zaman gözlerine çektikleri bir sürmenin etkisiyle görülmez olurlar. Emîr Hüsrev, Hintlilerin, görenlerin asla unutmayacağı, görmeyenlerin ise asla inanmayacağı insanı büyüleyen daha birçok sihirli güçleri olduğunu dile getirdikten sonra; bunların aslında tamamının “efsun/sihir” ve fesâne/efsane” olduğunu, ancak doğru olanın bir Hintlinin vefası ve bağlılığı vesilesiyle ateş ya da kılıçla kendisini öldürmesidir, demektedir. Nitekim Hintli bir kadın, kocası için, Hintli bir erkek de taptığı put ya da bağlı olduğu kişi için isteyerek kendini ya ateşe atıp yakarak öldürür. Kişinin bu şekilde canını feda etmesinin İslam’a göre uygun olmadığını belirten Emîr Hüsrev, ancak böyle bir davranışın büyük ve yüce bir iş/amel olduğunu; eğer bu şekilde yapılan davranış, şeriata yani İslam’a uygun olsaydı, saadet ehlinin canını büyük bir arzu ve şevkle feda edeceğini dile getirmiştir. Akabinde de Cemşid gibi yüce olan Sultan Kutbuddin Mübârek Şah-ı Halacî için canını feda etmeyecek olan var mı? diye sorar. Hindistan’ı diğer ülkelere tercih etme sebebini de burada

saltanat tahtında Sultan Kutbuddîn Mübârek Şah-i Halacî'nin oturmasına bağlar.¹⁹ Akabinde Harpal Deo'nun yenilmesi ve ele geçirilmesi ile sultanın ordusunun Arangal'den zaferle dönüşünün, canlı anlatımını sunar. Söylenen dört beyitlik bir "sâkî-nâme" ve on beyitten oluşan bir "gazel"le Satürnü/Zühali remzeden bu "sipihr" sona erer.

"Remel bahri (mahzûf)" ile yazılan ve Jüpiter gezegenini remzeden **dördüncü "sipihr/gök"**; sabah vaktinin tıpkı bir tablo gibi güzel, cezbedici ve parlak bir şekilde tasvir edilmesiyle başlamaktadır. Akabinde kendisinin ikbali ile buluştuğunu, onun kendisinden dostları ve arkadaşları için çeşitli nasihatlerde bulunmasını ve bunları yazmasını istediğini dile getirmiştir. Bu bölüm; ikbalinin talebi üzerine, başta sultan olmak üzere şehzadeler, saray mensupları, ileri gelenler, askerler ve halka yönelik söylenmiş hikmet dolu sözleri ve verilen çeşitli öğütleri ihtiva etmektedir. Emîr Hüsrev burada, toplumun farklı katmanlarında bulunan insanların görev ve sorumluluklarının neler olduğunu, ana hatlarıyla dile getirmiştir. Bu bölüm, o dönem devlet yönetme sanatının/siyasetinin idealleri ile ahlak ilkelerine ışık tutması bakımından ilgi çekici ve önemlidir. Konuyla ilgili anlatılan hikâyelerle süslenmiş bu bölüm altı beyitten oluşan "sâkî-nâme" ve dokuz beyitten teşekkül eden bir "gazel" ile sona ermektedir.

"Hafif bahri (mahbûn ve mahzûf)" ile oluşturulan ve "Gökyüzü Avcısı" olarak nitelendirilen Behrâm'ı remzeden **beşinci "sipihr/gök"**; Horâsân'ın çok sert ve soğuk geçen kışı ile Hindistan'ın çok ılıman ve rahat olan kışının mukayese edildiği güzel ve parlak bir medhiye ile başlamaktadır. Akabinde sultanın ava çıkması, çıktığı avda sultan ve adamlarının avladığı av hayvanları, avda kullanılan avcı kuşlardan şahin ve av köpekleri uzun bir şekilde anlatılmıştır. Gerçeklik ile şiirsel hayalin birleştirildiği bir üslubun kullanıldığı bu bölümde yer alan geniş hayvan yelpazesi, şairin hem av ve avcılıkla ilgili geniş bir bilgi birikimine sahip olduğunu hem de ava tutkun biri olduğunu göstermektedir. Bu bölümün oldukça geniş ve uzun bir kısmını, sultanın yayı ve oku arasında gerçekleşen münazara oluşturmaktadır. Karşılıklı yapılan iltifatlarla başlayan bu münazara; daha sonra sertleşmiş, akabinde sultanın başkomutanının araya girip barışı ve uzlaşmayı sağlamasıyla sıcak ve samimi bir atmosferde tamamlanmıştır. Dil ve üslup bakımından son derece sıkıcı olan bu bölüm, o dönemlerde kullanılan ok ve yay ile çeşitleri hakkında önemli bilgiler içermesi, okçulukla ilgili "hevâyî", "zemîni", "berg-i bîd", "sûri", "geze", "bîlek", "Hatâyî",

¹⁹ Bu konularda geniş bilgi için bak. Askari 1975: 158-159; 1992: 60-61.

Lâcî”, “Çaçî” gibi terimleri ihtiva etmesi ve haklarında bilgi vermesi bakımından önemli ve ilginçtir. Bu bölüm de dört beyitten oluşan bir “sâkî-nâme” ve dokuz beyitten teşekkül eden bir “gazel” ile sona ermektedir.

Güneşi remzeden **altıncı “sipihr/gök”**, “hezec bahri (maksûr ya da mahzûf)” ile yazılmıştır. Bu bölümde Sultan Mübârek Şah’ın oğlu Şehzade Muhammed’in, 23 Rebiülevvel 718/25 Mayıs 1318 tarihindeki doğumu, doğum esnasında yıldızların kutlu konumu, yıldıznameden hareketle geleceği ve gelecekte gireceği büyük savaşlarda başarılı olup büyük zaferler kazanacağı, sanatlı bir dil ve üslupla anlatılmıştır. Ayrıca alfabe, alfabedeki harfler ve yazımı hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölüm, yirmi dokuz beyitten oluşan bir “sâkî-nâme” ve on bir beyitten teşekkül eden bir “gazel” ile sona ermektedir.

“Remel bahri (maksûr)” ile yazılan ve Venüs’ü remzeden **yedinci “sipihr/gök”**, Şehzâde Muhammed’in doğumu vesilesiyle yapılan kutlama ve törenleri ihtiva etmektedir. Emîr Hüsrev bu bölüme; bahar mevsimini, baharın gelmesiyle tabiatta olan değişikliği ve canlanmayı başarılı bir şekilde tasvir ederek başlamış, akabinde şehzadenin doğum kutlamalarına canlı ve renkli bir anlatımla devam etmiştir. Burada şehzadenin doğumu vesilesiyle şehrin her tarafına kurulan muhteşem taklar/kemerler, dans eden İranlı ve Hintli güzel kızlar, başta sultan olmak üzere bütün saray erkânının ve ileri gelenlerin katıldığı meclislere yer verilmiştir. O dönemin eğlence anlayışı ve kurulan meclislerin özelliğini yansıtan bu tasvirler, kullanılan çok zarif, ince ve mükemmel teşbih, istiare, mecaz ve sembollerle, oldukça ilginç ve dikkat çekici bir hâle dönüştürülmüştür. Hatta sıradan nesnelere bile romantik bir çekicilik ve güzellik verilmiştir. Buradaki tasvirlerin bir kısmı, *Kırânu’s-sa’deyn*’deki bazı kullanımları hatırlatmasıyla da dikkat çekmektedir. Bu bölümde özellikle anlatılan ve tasvir edilen bazı hususlar hakkında kesin ve somut fikirlerin elde edilmesi oldukça zor görülmektedir. Nitekim ney, ud, rebâb, tef gibi musiki aletleri bunlardandır. Ancak dikkatli bir inceleme ve tetkikten sonra, bunlar hakkında oluşturulan şiirsel fantezilerden hareketle yapılan tasvirlerin hüviyeti keşfedilebilmektedir. Bu “sipihr”, güzel benzetmeler ve çekici metaforlarla doldudur. Özellikle bazı bölümleri, oğlanüstü sanatsal zarafet ve güzelliğe sahiptir. Hassaten mücevherlerle süslenmiş alınları, incilerle donatılmış saçları, burunlarındaki elmas kolyeleri ve lüks Deogiri kumaşından elbiseleriyle, Hintli dansçı kızlarının çok çekici bir görüntü

sergiledikleri görülmektedir. Bu bölüm dört beyitten oluşan bir “sâkî-nâme” ve on beyitten teşekkül eden bir “gazel” ile sona ermektedir.

“Hezec bahri (ahreb, mahbûn ve mahzûf)” ile yazılan ve Merkür’ü remzeden **sekizinci “sipihr/gök”**, gökyüzünün bulutlarla kaplı olduğu, ancak rüzgârın esmeyip yağmurun yağmadığı bir sonbahar mevsiminin tasviriyle başlamaktadır. “Gûy u Çevgân” oyununun bütün kuralları ve özelliklerini çok iyi bilen sultan, saray erkânıyla “gûy u çevgân” oynamak için dışarı çıkmış ve oyunda bütün maharetini sergilemiştir. Akabinde “gûy” ile “çevgân” arasında gerçekleşen uzun bir münazaraya yer verilmiştir. Burada “çevgân” âşık, “gûy” da sevgili konumundadır. “Çevgân” önce “gûy”ün samimiyeti ve bağlılığı hakkındaki şüphelerini bazen sertleşip çıkışan sözlerle dile getirir. Ancak daha sonra “gûy”ün, kendi endişelerine yönelik vermiş olduğu cevaplar karşısında onun samimiyetine ve bağlılığına ikna olur. Münazara ilerledikçe Emîr Hüsrev’in buradaki amacı, kendisini göstermeye başlar. Aslında o, burada ilahî aşkın hüviyeti ve ilkeleri hakkında bilgi vermiş, nasıl gelişip ilerlediğini adım adım dile getirmiştir. Bu bölüm de söylenen dört beyitten oluşan bir “sâkî-nâme” ve dokuz beyitten teşekkül eden bir “gazel” ile sona ermektedir.

Emîr Hüsrev, “Remel bahri (mahbûn ve mahzûf)”yle yazdığı ve ayı remzeden **dokuzuncu “sipihr/gök”**e, dünyaya çok yakın olduğu için ona kadar rahatlıkla yükselip parlak şiirlerinin cilasıyla onun pasını silebileceğini söyleyerek başlamıştır. Akabinde şairin şiir söylemedeki kudret, beceri ve yetkinliğine hayran olan, hatta kendinden daha üstün olduğunu kabul eden, gökyüzünün kâtibi olarak kabul edilen Utârid/Merkür’ün, şâiri ziyaret etmek için gelişi ve onun harika şiirlerini övüşü canlı, güzel ve cezbedici bir şekilde anlatılmıştır. Ardından şiir sanatı, şiir sanatının mükemmelliği ve asaleti hakkında genel bilgi verilmiş ve o dönemde Hindistanlı şâirlerin şiir söylemede elde ettikleri yüksek konum ve itibarla övünmüştür. Nitekim bu konuda Emîr Hüsrev şöyle demektedir: “Şiirim mükemmelliğinin kanıtı şu ki, yalnızca gerçekten çekici olan şiir, güneş ve ay gibi dünyanın hayal gücünü yakalayabilir, çünkü (çok iyi olduğu için) sıradan insanlar ve seçkinler kendinden geçmiş durumda ve zevk içindeler. Biri bir gazeli kopyalar, diğeri ezberler ve üçüncüsü üzüntüsünde kendini bununla teselli eder... Bu çağda İran şâirleri arasında sadece ikisi şöhret kazanmıştır, her ikisi de şüphesiz gazel sanatında mükemmel uyum sağlayan Sa’dî ve Humâm. Ama şiirin diğer dallarına bakarsanız, onların kasidelerinin neyse o olduğunu görürsünüz ve başka biçimlerden bahsetmeme pek gerek kalmaz. Ancak kendi şiirim fena değildir. O ülkelerde başka bülbül olsa dünya duyardı. Ama hiç olmadığı için

gülleri koku yaymaz. İran şairlerini bu şekilde ortadan kaldırdığımızda, Delhi'nin ihtişamını, bu "takip etme büyüsunü" kutlayalım.”

Emîr Hüsrev, “güllerin arasına sızan çok sayıdaki diken” için sultana arz ettiği bahanelerle özür dileyerek sözlerini bitirir. Şiirini tamamlamasını nasip eden Tanrı'ya şükreder. Daha sonra “muamma” şeklinde oluşturduğu şiirle, mesnevînin yazılış tarihini ve toplam beyit sayısını verir. Dört beyitlik bir yedi beyitten oluşan bir “gazel” ile de mesnevîsini tamamlar.

Emîr Hüsrev'in neredeyse diğer tüm manzum eserleri gibi *Nüh-sipih*r de sade bir dil ve eşsiz bir zarafetle yazılmıştır. Diğer büyük İran şairlerinin kullandığı yabancı kelimeleri, anlaşılması zor söylemleri, alışılmamış benzetmeleri, zoraki oluşturulmuş metaforları çok nadir kullanmıştır. Ayrıca mana ve muhteva açısından, genelde okuyucuyu fazla zorlamayan ve okuyucu tarafından rahatlıkla anlaşılabilir bölümlerin varlığı dikkat çekmektedir. İnce bir tavır ve zekice yaptığı kelime oyunları, kinayeleri ve cinaslı söylemleri ile kelimelerin her iki anlamını da başarılı bir şekilde kullanmıştır. Bazen de tam cinası, büyük bir ustalık ve hile yoluyla öyle bir kullanmıştır ki normal seviyede bir okuyucu, bu cinaslı kullanımları anlamada çeşitli zorluklarla karşılaşabilmektedir. Bu yaklaşım şiirin net olan bölümleri, üçüncü sipih'rde örnek olması için, Hüsrev'in ustalıkla mananın içinden geçtiği 'î'nât' ya da 'luzûm-i-mâ lâ-yelzem', sonuç olarak da seçtiği kelimeleri maharetle yorumlamak için mısraı, şiiri iki farklı yoldan kafiyeli biçimde sunar. Neyse ki bu örnekler, tüm şiirlerinin içerisinde çok az bir bölümüne denk gelir ve şiirleri içinde küçük bir bölüm oluşturur şiirin yapısını da çok az etkiler. Bu marifeti de özellikle diğer marifetleri gibi büyük bir ustalıkla kullanmıştır. Onun üslubunda, yapaylıktan iz yoktur, dili pürüzsüz ve akıcıdır, neredeyse hiç kusur görülmez, içten, doğal bir anlatış tarzına sahiptir.

Yeteneği az olan bir şair için kuruluk ve yavanlık olarak algılanabilen üsluptaki sadelik ve doğallık, onun özellikle tarihî olayları düz ve gerçekçi bir biçimde anlatmasını sağlamış, ona özgün bir çekicilik ve albeni kazandırmıştır. Bilindiği gibi şiirsel imgeler ve sanatsal güzelliklerle üslup, istikrar kazanır. *Nüh-sipih*r'i de eşsiz ve benzersiz bir manzum eser olarak belirleyen en temel husus, onun sahip olduğu bu kusursuz özelliğidir. Ayrıca yaşanmış olayların tarihî bir kaydı olarak da büyük bir değere sahiptir.

Mübârek Şah'ın saltanatı çok kısa sürdüğü için şairin elinde, bu şanlı destanı oluşturmak için gerçekten çok sınırlı ve yetersiz malzeme vardı, ancak şairin eline geçebilecek çok az sayıdaki siyasi olayı ve sonuçlarını, büyük bir maharetle manipüle edilen bahtsız hükümdarı, diğer tarihî eserlerde izi sürülemeyecek birçok küçük ayrıntıyı, büyük bir özen ve sadakatle aktarmayı başarmıştır. O, özellikle en güneyde çıkılan seferlerin hiç birine katılmamış, ancak anlattığı bütün detayları bu seferlere bizzat katılanlardan almıştır. Nitekim bu durum, büyük Han'ın başarılarının anlatıldığı bölümlerde, net bir şekilde müşahede edilmektedir.

Emir Hüsrev'de adeta bir tutku olan üslup ve düşüncede özgünlük, başka hiçbir eserinde, buradaki kadar belirgin değildir. Her şeyden önce, bu mesnevînin tüm örgüsü orijinaldir, çünkü şair onu aşağı yukarı bağımsız dokuz bölüme ayırmıştır. Bu bölümlerin her biri, geleneksel dokuzdan belirli bir "sipihr"e adanmıştır. Ayrıca her birisi, farklı bir konuyu ele almıştır.

Emir Hüsrev, nadiren girift, birbiri içine geçmiş, anlaşılması zor metaforlar ile bazı zorlama mecazlar ve teşbihler kullanmıştır, ancak o, bütün marifetini bu şekilde kullanmamıştır. Mecaz, teşbih ve metafor şiirin ruhudur, özellikle de Doğu şiiri söz konusu olduğunda hiçbir şair, ne kadar büyük şair olursa olsun, zarif ve canlı bir üslup için bunların gücünü inkar edemez ve küçümseyemez. Ancak Emir Hüsrev, yine burada bu çizgiden ayrılmıştır. Nitekim o, eski ustaları körü körüne taklit etmemiş ve onların kullanımını aynen almamıştır. Bilakis onun mecazları, benzetmeleri ve metaforları enfes derecesinde yeni ve orijinaldir. Hatta duyarlı, naif ve incelikli ve zekicedir, olağanüstü derecede keskin bir algısı ve gerçek bir sanatsal duygusu vardır. Tüm bu özelliklere rağmen, şiirlerinde hiçbir anlaşılmazlık ve karışıklık da yoktur. *Nüh-sipihr*'in içerisinde çok güzel ve zarif benzetmeler de bulunmaktadır.

Emir Hüsrev, doğu şiirinin genel kuralların dışında bir şair değildir. Zaten o, kendisinden önceki ustaların, erken dönem şairlerinin eserlerini çok dikkatli bir şekilde incelediğini ve onları taklit etmeye çalıştığını, divanlarının "dibâce"sinde dile getirmiştir. Ayrıca başta Türkçe ve Hintçe olmak üzere Arapça, Farsça, Sanskritçe ve yöresel birçok dil biliyordu. Ayrıca birçok bilim dalında da bilgi sahibiydi. Bundan dolayı eserlerinde, zaman zaman öğrendiklerini sergilemeye kendini kaptırmıştır.

Emîr Hüsrev'e göre bir şairin asıl kaygısı, ortaya koyduğu eserlerini, olabildiğince sanatsal ve estetik güzelliklerle doldurmak olmalı; doğallığı ve yeniliği asla feda etmemesi gerektiğini bilmelidir. O, bizzat bir şairin gerçekten büyük olduğunun, geniş mecralara uzanabileceğinin de farkındadır ve bunu göz ardı etmez. Onda hem hiçbir yapmacıklık hem doğal olmayan yersiz bir çabanın izi hem de gereksiz kelimelerin ya da şiirsel olmayan kafiyelerin kullanımı yoktur. Söz, söylem, ifade engellenmeden, pürüzsüz ve doğal akışı içerisinde kullanılmıştır. Sözcükler, Emîr Hüsrev'in kalemine sanki bir sihirbazlık eseri gibi gelmiş ve onun daha ciddi, önemli fikirleri basit bir şekilde ifade etmesini sağlamıştır (bak. Emîr Hüsrev-i Dihlevî, 1949: XXVII-LIII; 147-195 [metin]).

***Nüh-siphr'e* Göre Arapça, Farsça, Türkçe ve Hintçe**

Emîr Hüsrev-i Dihlevî, *Nüh-siphr*'in üçüncü bölümünde yer alan ve 86 beyitten oluşan “اثبات گفت هند بحجت که راجح - بر پارسی و ترکی ز الفاظ خوشگواراست” /terc.: Hind dilinin tatlı ve hoş sözlerinden dolayı Farsça ve Türkçeye tercih edildiğinin delilleriyle ispatı için söylendi.” başlıklı bölümde, bizzat bildiği, konuştuğu ve yazdığı bazı diller hakkında ilginç ve dikkate değer bilgiler vermiş ve bazı değerlendirmelerde bulunmuştur.

Emîr Hüsrev-i Dihlevî, bu bölüme; “ilmin açıklanıp değerlendirilmesi üzerine söz söylediğini”, “şimdi ise Hint dili hakkında konuşacağımı” ifade ederek başlamıştır. Akabinde özellikle “öğrenme beceri ve kabiliyetindeki uygunluk ve yetkinlikten dolayı birçok dile aşina olduğunu ve onları rahatlıkla öğrendiğini”, hatta onları “konuştuğunu” ifade etmiş, “araştırıp sorgulamaları neticesinde ise az çok aydınlandığını” dile getirmiştir. Farsça, Türkçe ve Arapçadan bahsetmesindeki amacının, kendini memnun edip gönlünü rahatlatmak olmadığını, zaten böyle bir tavır sergilemenin de kendisi için “beyhude/boşuna” olacağını ve uygun düşmeyeceğini dile getirmekten de çekinmemiştir. Ayrıca burada Arapça, Farsça, Türkçe, Hintçe ve özellikle Sanskritçe ile ilgili yaptığı bilgilendirme ve değerlendirmelerin, kendi bilgi ve tecrübelerinin yanında, bu konuda yetkin ve muteber kişilerin naklettiklerine ve söylediklerine dayandığına da dikkat çekmiştir.

Emîr Hüsrev'e göre yeryüzünün çeşitli yörelerinde konuşulan bölgesel dillerin tamamını Tanrı öğrettiği için onlara kötü demek, onları eksik ve kusurlu görmek uygun değildir. Aslında dillerin tamamı birdir, ancak her birinin sahip olduğu kendine özgü tat ve güzellik farklıdır. Ancak bir gerçeklik vardır, o da herkesin kendi dilini, diğer bütün dillerden daha iyi ve üstün görme düşüncesi

ve anlayışına sahip olmasıdır. Nitekim Emîr Hüsrev, bu anlayışı; “(Bir kişi) “Benim bu figanım, herkesinkinden daha iyidir” derken, bir başkası “şüphesiz benim feryadım tamamından daha güzeldir.” diyerek dile getirmiştir.

Emîr Hüsrev'e göre Türkçe, Rumca ve Derice bilmeyen bir kişi, hem ilim tahsil edemez hem de görüş ve düşünce peşine gidemez. Dünyada, tıpkı değerli ve halis bir inci gibi itibar gören ve önem verilen üç dil vardır. Bunlar, belli bir coğrafi bölgede ortaya çıkmış, ancak daha sonra bütün dünyaya yayılıp işlerlik kazanmıştır. Bu dillerin birincisi, Araplar arasında ortaya çıkan, daha sonra herkes için “dudak süsü” yani bütün insanların konuştuğu dil olan Arapçadır. İkincisi “Şirâz'ın tatlı sözleri”nden oluşan Perslerin Farsçasıdır. Üçüncüsü ise Türk hükümdarların dilleri olup seçkinler tarafından kabul edilip konuşulan Türkçedir. Dünyanın çeşitli bölge ve yörelerinde, bu dillerin dışında var olan ve konuşulan başka diller de bulunmaktadır; fakat onlar, bunlar kadar “parlak” ve “meşhur” olmamışlardır. Hatta bu diller, ortaya çıktıkları iklim bölgelerinde kalmışlar ve buradan dışarı çıkarak başka yerlere ne yayılmış ne de oralarda kullanılmamışlardır.

Emîr Hüsrev, bu bölümde, ayrıca Arapça, Farsça, Türkçe ve Sanskritçe hakkında öğrendiklerinden hareketle şu bilgileri vermiş ve değerlendirmelerde bulunmuştur;

Arapça

Arapça, gizli bir dil değildir. Bilakis bütün dünyada rağbet gören, öğrenilen ve kullanılan bir dildir. Dünyada sadece Arapların değil, herkesin şeref bulduğu Arapça, özellikle sahip olduğu güzellik ve mükemmelliği ile iki cihanı da kaplamıştır. O, herkes için bir “dudak süsü” yani bütün insanların konuştuğu dil olmuştur. Doğu ve Batıdakiler, tamamen ona yönelmişler, bütün âlim ve fazıllar ise ona teveccüh göstermişlerdir. Fesahat ehlinin şereflediği Arapça, hem Yemen'de hem de Te'iz'de itibar görmüştür. Bunun en önemli sebeplerinden biri, Arapçanın sahip olduğu zarafettir. Diğer dillerin, onunki gibi bir zarafete sahip olmaması, onun bütün diyarlarda muteber olmasını sağlamıştır.

Arapça, çok güçlü kaidelerin yanında, hata yapıp yanlışla düşülmemesi için “nahiv (sözdizimi)” ve “illet”lerin bulunduğu bir dildir. Arapçanın bu kaideleri, sadece kanun ve kurallar ile âdet ve geleneklere tabi değildir. Bilakis *Kur'ân-ı Kerîm* ve ilimlerin tamamı okunurken bunlara tam olarak uymak gerekmektedir. Arapçaya vakıf olabilmek için bu kaideleri bilmek gerekmektedir. Bu kaideleri bilmeyen halk, onun hüviyetini tam olarak

kavrayamamış, güzelliğini keşfedememiş ve ondan tam olarak istifade edememiştir. Arapçanın bu kaidelerinin öğrenilmesi ise, oldukça zor olup yoğun bir çalışma gerektirmektedir. Eğer “kalemin ucundan gönül kanı damlatılmazsa” ya da “kişi hayatı boyunca ter akıtmazsa”, “bir iki sayfalık Arapça metnin doğru okunması” bile mümkün değildir.

Emir Hüsrev, *Kur’ân-ı Kerîm*, Hz. Peygamber’e indirilmeden önce, Arap dilinin sadece Araplar arasında yaygın olup kullanıldığına da dikkat çekmiştir. Özünde birçok güzellik ve faziletleri barındıran Arapça, bu süreçte, Araplardan başka kimse tarafından bilinip kullanılmadığı için henüz başka ülkelerde yayılmamış ve şöhret kazanmamıştı. Nasıl ki eşsiz benzersiz bir yüzüğe, paha biçilemeyen görülmemiş bir yüzük taşı gerekiyorsa, Arapçaya da sadece Hz. Peygamber uygun düşmekteydi. Onun için, ne zaman ki *Kur’ân-ı Kerîm*, Hz. Peygamber’e indirildi ve onun tarafından tebliğ edildi, işte o zaman Arapça her bir gönüle ve dile düşerek dünyada şöhret kazanmıştır. *Kur’ân-ı Kerîm*’in dili olduğu için gelişerek fasih bir dile dönüşen Arapça, ancak sahip olduğu bu fesahati, dünyanın her bölgesinde sağlayamamıştır.

Farsça

Arapçadan sonra Şîrâz’ın tatlı sözlerinden oluşan Farsça gelmektedir. Şîrâz’dan bütün dünyaya yayılan ve âleme sancak olan Farsça, tıpkı parlak ay gibi her şehirde meşhur olmuştur. Bunun en önemli sebebi, Farsçanın sahip olduğu güzellik ve gelişmişliktir. Hatta bu güzellik ve gelişmişlik, Arap dilinden sonra ona büyüklük kazandırmıştır. Ancak Emir Hüsrev, Farsçanın meşhur olup yayılması ve halkın ağızında dolaşmasını, Gurlar ve Türklere bağlamaktadır. Ona göre, büyüğü küçüğüyle bütün halk, Türklere ve Gurlara bağlanıp karışınca iyi kötü herkes Farsça öğrenmiştir. Tıpkı şeker gibi tatlı olan Fars dilinde de Arapçada olduğu gibi bir dilbilgisi sistemi gelişmiştir. Ancak büyük küçük herkes yani toplumun tamamı Farsça bilip konuştuğu için ehl-i beyandan hiç kimse onun kural ve kaidelerini ihtiva eden dilbilgisi kitabını oluşturmayı gerekli görmemiştir. Buna rağmen Emir Hüsrev, eğer isterse kendisinin Farsçanın kural ve kaidelerini belirleyeyip oluşturabileceğini, ancak dil uzmanı olanların, Farsçanın kural ve kaidelerinin oluşturulmasına ihtiyaçlarının olmadığını, halk için de böyle çalışmanın yapılmasının gereksiz oluşunu belirtmiştir. Çünkü kendisi böyle bir çalışma yaptığında, eğer ona ilgi duyulup ondan istifade edilmezse o zaman boşuna

emek vermiş olacaktır. Bu da Emîr Hüsrev'de, aslında önemli olan böyle bir çalışmaya teveccühün gerçekleşmeyeceği endişesine sebep olmuştur²⁰.

Kubâd/Keykubâd, Key/Keyhüsrev ve Cem/Cemşid'in dili olan ve bu hükümdarlar tarafından konuşulan Farsça, Acem mülkünün (yani Arap olmayan ülkelerin) tamamında şöhret kazanmıştır. Keyân mülkü içinde Farslara ait olup Farsçanın asıl konuşulduğu yer olan İstahr adında bir şehir vardır. Bu dönemde burada konuşulan Farsça, Derice olarak anılmaktaydı. Zamanla İstahr'da oturanların ve İstahr'a uğrayıp gidenlerin dili olan Derice, her tarafa yayılarak şöhret kazanmıştır. Hatta bu hüviyetinden dolayı büyük küçük herkes yani toplumun tamamı ondan yararlanmış ve Farsça konuşmaya başlamıştır. "Hükümdarlar tarafından söylenen bir sözün halk tarafından benimsenip kabul edilmesi âdeti" gereğince sultanların sözleri ve verdiği hükümler, toplumun tamamına ulaşınca Farsça bütün cihana yayılmıştır. Bunu en güzel Farsçanın Bağdat'taki durumu göstermektedir. Nitekim İslam halifeleri, hilafet makamında Bağdad'da oturuyorlardı. İranlılar da burada zenginlik elde etmiş ve yüksek konumlara gelmişlerdi. İşte böyle bir ortamda Araba ait töre ve yasaların oluşturulup yazılmasında kullanılan bir dil olan Farsça, tıpkı "Çobanın dilinin, sürüye adab öğretici olduğu" gibi halka adabın öğretilmesi için kullanılan ortak bir dil olmuştur.

Türkçe

Arapça ve Farsçadan sonra Türkçe gelmektedir. Tuzun Hindistan'dan her tarafa yayıldığı gibi Yimek ve Kıpçak topraklarından da Etiz/Ediz (التر) Türklerinin Türkçesi ile Kanglı, Uygur, İret ve Oğuz Türkçesi bütün dünyaya yayılmıştır. Türk dilinin dünyada böylesine yayılıp şöhret kazanmasının sebebi, sözleri üstün ve yüce olan Türk hükümdarların yeryüzünde ortaya çıkarak dünyaya hâkim olmasıdır. Nitekim Türk hükümdarların dili, hasekiler/seçkinler tarafından kabul edilip kullanılınca, bütün halk tarafından benimsenmiş ve kullanılmıştır. Böylece Türkçe, cihanda meşhur olmuştur.

Sipahi ve ordu komutanları ile külah sahibi yani makam mevki sahibi olanlar, Türk soylu hanedanlar tarafından yönetilen birçok ülkede saray dili olan Türk dilini öğrenmeyi çok arzu edip istedikleri için, Türkçeyi itibarlı gören bazı azimli ve çalışkan insanlar ile âlimler, Türk illerinde Türkçeyle ilgili sarf/şekil bilgisi ve lügat/sözlük oluşturmuşlardır.

²⁰ Bu endişelerin dile getirildiği beyitler için bak. Metin, beyit 16-22.

Sanskritçe:

Farsça, Türkçe ve Arapçadan bahsetmesindeki maksadının, kendi gönlüne neşe verip onu rahatlatmaya çalışmak olmadığını dile getiren Emîr Hüsrev, zaten bu davranışın uygun olmadığına da dikkat çekmiştir. Ona göre, olması gereken ve insan için en hoş ve güzel olan husus, kişinin ikamet edip yaşadığı yerden bahsetmesidir. O da Hindistan'da yaşadığı için Hindistan'da konuşulandillerden bahsetmesinin daha uygun olduğu kanaatinde dir.

Emîr Hüsrev göre, Farsça ve Türkçedeki durum, aynen Hindistan'da konuşulan diller için de geçerlidir. Sind, Lahor, Keşmîr, Kiber, Dehür Semender, Tileng, Gucer, Ma'ber, Gûr, Bengâl, Ūd, Delhi ve onun etrafında, tamamı "Hinduvî/Hind dili" olarak isimlendirilen yöresel diller konuşulmaktadır. Hatta kadim dönemlerden beri, bu yerlerin tamamında Hintçe hâkim olmuştur. Bu yörelerde kullanılan ve yukarıda belirttiğimiz gibi "Hinduvî/Hind dili" olarak isimlendirilen bu yöresel dillerin tamamı, oralarda yaşayan halka aittir. Ayrıca bu yörelerin, başka dillerden alınmayan ve kendilerine özgü olan "mustalah"ı yani herkes tarafından anlaşılmayan özel (ıstılahlı) konuşması vardır. Ancak Hindistan'da Brahmanlar nezdinde hem seçkin hem de önemli bir yere sahip olan, sadece Brahmanların konuştuğu ve çoğu kimse tarafından bilinmeyen, eski zamanlarda kendisine "Sanskritçe" adı verilen bir dil bulunmaktaydı. Sanskritçeyi, bütün boyutlarıyla her Brahman da bilmemekteydi. Halk ise böyle bir dilin varlığından haberdar dahi değildi. Çünkü çok zor bir dilbilgisi sistemine sahip olan Sanskritçede, "illetler", "nahiv", "tarif" ve "edeb(iyat)"tan oluşan Arapçaya ait yöntem ve usuller bulunmaktaydı. Brahmanların kutsal kitap olarak kabul ettikleri, hükümlerine göre amel ettikleri, dört vedadan oluşan "Bid" adında kitapları vardı. Onda, Brahmanların söyledikleri sözler bulunmakta, Brahmanlarla ilgili kıssa ve efsaneler yer almaktaydı. Edebiyat öğrenen Brahmanlar, çeşitli ilim ve sanatlarla da iştigal ediyorlardı. İnciler incisi olarak nitelendirilen Sanskritçe, Arapçadan daha aşağı, Derî dilinden ise daha üstündür. Her ne kadar Derî dili tatlı ve hoş olsa da Sanskritçede de şeker tadında birçok güzel edebî ibare yer almaktadır. Sanskritçenin hakkını, ancak onu tahkik edip araştıran kimse verir. Sahip olduğu özelliği tam olarak dile getirir. Emîr

Hüsrev, eğer Sanskritçeyi çok iyi bilseydi, şahlarşahının (Kutbuddîn Mübârek Şâh'ın) övgüsünü bu dille de yazabileceğini ifade etmiştir.

METİN

(Emîr Hüsrev-i Dihlevî 1949: 172-181)

اثبات گفت هند بحجت که راجح است
بر پارسی و ترکی ز الفاظ خوشگوار

Hind dilinin tatlı ve hoş sözlerinden dolayı Farsça ve Türkçeye tercih edildiğinin delilleriyle ispatı için söylendi.

گشت چو در علم مقرر سخنم

در سخن هند کنون سکه زنم

1. Benim sözüm, ilmin açıklanıp değerlendirilmesi üzerinde oldu. Şimdi ise Hint dili hakkında konuşuyorum.

من زبانهای کسان بیشترى

کرده ام از طبع شناسا گذرى

2. Ben öğrenme beceri ve kabiliyetimdeki uygunluk ve yetkinlikten dolayı insanların dillerinin çoğuna aşına oldum yani dillerin çoğunu öğrendim.

دائم و در یافته و گفته همم

جسته و روشن شده زان بیش و کمم

3. Ben hem biliyorum hem araştırıp tespit ettiklerimi anlıyorum hem de söylüyorum/konuşuyorum. Araştırıp sorguladığımda ise (onun hüviyeti hakkında) az çok aydınlandım.

در عربى ضابطه هست قوی

نحو و علل تا بخطاها نروى

4. Arapçada çok güçlü/sağlam kaideler vardır. Hata yapıp yanlışla düşmemek için “nahiv (sözdizimi)” ve “illet”ler²¹ (vardır).

و آن نه بناموس و رسومست همه

کز پیئ قرآن و علومست همه

5. (Arapça'nın) bu (kaideleri), sadece kanun ve kurallar ile âdet ve geleneklere tabi değildir. (Bilakis) *Kur'ân-ı Kerîm* ve ilimlerin tamamını okurken (bunlara) tam olarak uymak gerekir.

ساخته در ترکچه²² نیز اهل هنر

صرفه صرف و لغت و زیر و زیر

²¹ Arap gramerinde “illet”in hüviyeti hakkında bak. Turgut, 2021.

²² Şiirde geçen “Türkçe” kelimesi, Türk ile ilgili, oraya ait anlamında kullanılmaktadır. Sanskrit dilindeki “ja” harfi, köken ve ecdat ile ilgili ve aitlik anlamlarına gelmektedir (bak. M. Monier Williams, *Sanskrit Dictionary*, s. 334).

وان زبى آنکه ببعضى محلان
معتبراست ازبى صاحب عملان

6.7. Bazı yerlerde yaşayan gayretli ve çalışkan insanlar, Türkçeyi itibarlı bildiklerinden dolayı Türk illerinde ehl-i hüner/âlimler, sarf/şekil bilgisi ve lügat/sözlük oluşturmuşlardır.

زانکه سران سپه و اهل کله
بو الهوس انداز بى ترکی پشیره

8. Çünkü sipahi ve ordu komutanları ile külah sahibi olanlar (yani makam mevki sahibi olanlar), Türk dilini öğrenmeyi, aşırı derecede arzu ve heves etmektedirler.

وان که کسی ترکی و رومی و درى
کسب نکرده نه بى علم وری

9. Türkçe, Rumca ve Derice²³ bilmeyen kimse, ilim ve görüş peşinde gidemez.

جز عربى كان نه زبانی است نهان
بلکه گرفتست بخوبى دو جهان

10. Arapça gizli bir dil değildir. Bilakis (Arapça) güzelliği/mükemmelliği ile iki cihanı kaplamıştır.

از عربى کرده همه کس شرفى
و اهل عرب را نه شرف در طرفى

11. Herkes/her insan, Arapçadan şeref kazandı. Ancak Araplar, hiçbir taraftan/dilden itibar görüp şeref kazanmadı.

لیک شترین سخن پارسان
ضابطه ننهاد کسی ز اهل بیان

²³ Bu dilin ne zaman ortaya çıktığı hâlen tartışmalıdır. Nitekim Eski İran hükümdarlarından Behmen-i İsfendiyâr, Cemşid ve Behrâm-ı Gûr zamanlarında icat edildiğini ileri sürenler olduğu gibi batı veya doğu İran lehçelerinden birini oluşturduğunu söyleyenler de vardır. Eski Arap kaynaklarına göre ise Derî güneybatıda Medâin şehirlerinde konuşulmaktaydı. Arap istilâsından sonra Medâin'den kuzeye kaçan Sâsânî Hükümdarı Yazdicerd'in Merv'de bıraktığı kalabalık halk tarafından bu dil etrafa yayılmıştır. Hatta bu kayıtlara göre yüksek düzeyde Arap devlet adamlarının kaldığı Merv'de de bu dil hem Arap hem de başka lehçelerde konuşan İranlılar tarafından benimsenmiştir. Derî'nin İran'ın doğusunda olduğu ve buradan diğer birçok bölgenin dili haline geldiği de ileri sürülmektedir. Ancak her iki görüşün de eksik yanları vardır. Zira yapısına bakılarak Derî'nin daha önceleri oluşmuş olduğu söylenebilir. Nitekim bu dil hem Sâsânîler'in son dönemiyle ondan önceki Aşkaniyan dönemindeki dillerin karışımından ibaret görünmek hem de her iki dönemde de saray dili özelliklerine rastlanmaktadır. Bu özellik Arap fethinden sonraki dönemde İran'da teşekkül eden Tâhirîler, Saffârîler ve Sâmânîler devletlerinde de korunmuş, saray ve çevresinin dili olarak şiir ve nesirde kullanılmıştır (Yazıcı, 1994).

12. Ancak Farsların dili (şeker gibi) tatlı olmasına rağmen, ehl-i beyandan hiç kimse, onun kural ve kaidelerini düzenlemedi (yani onun dilbilgisi kitabını oluşturmadı).

من بتوانم چو ز دل خواست کنم
کز پی این هم روشی راست کنم

13. Ben, can u gönülden istediğimi, yapabilirim. (Hatta) bunu gerçekleştirmek için doğru bir yol/tarz belirleyebilirim (yani eğer ben istersem, ehl-i beyanın gerçekleştirmediği Farsçanın kural ve kaidelerini belirler, onunla ilgili bir dilbilgisi kitabı oluşturabilirim).

لیک چو محتاج نه اند اهل زبان
و اینست کشادی ز پی بسته زبان

14. Ancak dil uzmanı olanların, (Farsçanın kural ve kaidelerinin oluşturulmasına) ihtiyaçları yoktur. Dili bağlanmışlar/halk için yapıp onların yolunu açmaya/aydınlatmaya da gerek yoktur.

چون بدری بسته نه بینم لب کس
بیهده در حیلہ چه مانم بهوس

15. Ne olursa olsun bir kimseyle Derî dilinde konuşmadığımda, boş yere hevese kapılarak hile içerisinde nasıl kalırım/bunu nasıl yaparım.

نیست خرد آنکه بصد گونه خرد
من بکنم جان و دل و کس نه خرد

16. Can u gönülden yüzlerce akıl/hikmet sunsam, hiçbir kimse onları satın almasa, (bu) akıl/hikmet (meselesi/işi) değildir.

آنکه بنظم سخنی رنجه شدم
گنج کشا چون ملک گنجه شدم

17. Şiir nazmetmede/söylemede (çok) çile çektim. (Şimdi) Gence sultanı (yani Nizâmî-i Gencevî²⁴) gibi hazine(nin kapısını) açtım (yani şiir söylemeye başladım).

²⁴ Azerbaycan ve İran'ın en büyük şairi olarak kabul edilen ve eserleri klasik Türk edebiyatında başlangıcından itibaren örnek alınan Nizâmî-i Gencevî, muhtemelen 545/1151 tarihinde Gence'de doğmuştur. Burada, astronomi ve felsefe de dâhil olmak üzere, dönemin bütün ilimlerini öğrenmiş ve bir "zâhid" hayatı yaşamıştır. Geçimini, gönderdiği kasidelerin ve ithaf ettiği eserlerin karşılığı olarak hükümdarların verdiği ihsanlar ile sağlamıştır. Hükümdarlar tarafından saraya davet edilse de kabul etmemiştir. Hayatının tamamını Gence'de geçirmiş ve tahminen 610/1212 yılında vefat etmiştir. Küçük bir divanı ile *Mahzenü'l-esrâr*, *Hüsrev ü Şîrîn*, *Leylâ vü Mecnûn*, *Heft-peyker* ve *İskender-nâme* isimli mesnevîlerden oluşan *Hamsesi* vardır (Ateş 1968: 65-67).

میل پذیرنده دلم داد که من
رنج نهادم بدل از بهر سخن

18. Benim gönlümün sevgiye meyletmesi vesilesiyle söz/şiir söylemek için ben, gönlüme (çok) eziyet ettim.

رغبت اگر عامه نکردی به میم
کی می ازین گونه چکیدى ز نیم

19. Eğer herkes mime rağbet etmeseydi (yani umumun mim harfine rağbeti olmasaydı), mey, (kadehin) ortasından nasıl damlardı.

گر بعدس دانه بود میل کسان
تحفه صد خانه بود دانه رسان

20. Eğer kişiler, mercimek tohumuna meylederlerse, şüphesiz yüz eve hediye olarak tohum taşıyan/taşıyıcısı olurlar.

ور سوئ جوهر نبود رغبت تو
جوهریان را نخرد کس بدو جو

21. Eğer senin rağbetin cevher/inci yönüne olmazsa, o zaman kimse, sarraflardan cevheri arayıp onu satın almaz.

قیمت کالا ز خریدار بود
مایه کاسد نه بیزار بود

22. Kumaşın kıymeti ve değeri, alıcısındanadır. Kalitesiz ve değersiz mal, pazarda bulunmaz.

هست سه گفتار که بر روی زمین
گشته بعزت چو گهرهای ثمین

23. Yeryüzünde değerli inciler gibi şeref ve itibar kazanmış üç dil vardır.

هر دو سه زاده ز معین محلی
لیکنش اندر همه عالم عملی

24. Bunların her biri, belli bir yerden doğmuştur/ortaya çıkmıştır. Ancak onlar, (daha sonra zamanla) bütün âleme yayılarak işlerlik kazanmıştır/geçerli olmuştur.

هست نخستش عربی کاندرب عرب
آمد و شد هر همه را زیور لب

25. O (dillerin) birincisi, Araplar arasında(ki) Arapça idi ve herkes için dudak süsü oldu (yani dünyanın/herkesin dili oldu).

مشرق و مغرب همه بر بسنه او
عالم و فاضل همه پیوسته او

26. Doğu ve Batı, tamamen ona bağlanmış. Bütün âlim ve fazıllar, onunla irtibatlanmış(tır) (yani bütün dünya ile âlim ve fazılların dili olmuştur).

در حد خویش از فصحا یافته عز
هم بیمن معتبر و هم بتعز

27. Kendi sınırı içerisinde fesahat ehli onunla (Arapçayla) şereflenmiş²⁵, (Arapça) hem Yemen²⁶'de hem de Te'iz²⁷'de itibar görmüştür.

در همه ملک دگرش هم شرفی
کان نبود هیچ سخن را ظرفی

28. Hiçbir dil, onun gibi bir zarafete sahip olmadığı için Arapça, diğer bütün ülkelerde de şeref buldu.

عامی خس کش نبود بهره آن
زو نبرد کش نبود زهره آن

29. Sıradan insanlar/halk, (kendileri için uygun olmayan) Arapçadan nasiplenmedi. Onun yükünü kaldıramadığından dolayı onun güzelliğini de taşıyamadı (yani halk, kapatısesi yeterli olmadığı için Arapçadan istifade edemedi).

تانه دود خون دل از نوك قلم
زو نتوان خواند دو سه صفحه رقم

30. Kalem ucundan gönül kanı damlamadan, ondan iki üç sayfa yazı okunamaz.

تا نچکد عمری ازین کس عرقی
زو نتوان خواند بصحت ورقی

31. Kişi hayatı boyunca ter akıtmazsa (yani çok gayret edip çalışmazsa), bir sayfada yazılı olan (Arapça metni) sağlıklı/doğru bir şekilde okuyamaz.

²⁵ Birinci mısra; "(Arapça) kendi sınırı içerisinde fesahat sahipleri vesilesiyle şeref bulmuştur." şeklinde de düşünülebilir.

²⁶ Antik Grek ve Romalı coğrafyacılar tarafından Arabia Felix (Mesut Arabistan) diye adlandırılan Yemen, genel olarak Mekke'yi dünyanın merkezi kabul eden İslâm coğrafyacılarına göre doğuya doğru döndüğünde Kâbe'nin güneyinde (sağında-yemîn) kaldığından bu adı almıştır. Araplar'dan ayrılan bir grubun sağ tarafa doğru gittiği için bu adın verildiği de zikredilir. İsmi Araplar'ın efsanevi kahramanı Yemen b. Kahtân'dan geldiğini ileri sürenler bulunmakla birlikte Yemen isminin sağ yan veya güneyle ilgisi olduğu anlaşılmaktadır (bak. Tomar, 2013).

²⁷ *İbn Battûta Seyahatnamesi*'nden anlaşıldığına göre Yemen'in en büyük ve en güzel şehri olan Teizz, aynı zamanda Yemen'in başkentidir. İbn Battûta, Teizz'in aslında bu şehirde bulunan büyük bir kalenin adı olduğunu söylemektedir (İbn Battûta, 2000: 354, 359).

وین نه ز کندی بود و کنده وشى
بلکه ز روشن دلی و زنده وشى

32. Ve bu, ne yavaşlıktan/donukluktan ne de hantallıktan dolaydır, tersine, (Arapça öğrenmek için) aydın bir gönle ve canlı/uyanık bir zihne sahip olmak gerektiğinden dolaydır.

وز پس آن پارسى پارسیان
یافته از شیرۀ شیراز بیان

33. Bundan sonra Şîrâz²⁸'in şırasından/tatlı sözlerinden (güçlü bir şekilde) oluşan Perslerin Farsçası (gelmektedir).

رفت از انجا علم دهر شده
ماه صفت شهرۀ هر شهر شده

34. Oradan dünyaya yayıldı ve âleme sancak oldu. (Tıpkı parlak bir) ay gibi her şehrin şöhretlisi oldu.

وز پس آن ترکی ترکان اتز
قنقلی و اویغر و ایرتی و غز

خاسته از عرصۀ خفچاق و یمک
پس همه جارفته چو از هند نمک

35.36. Ondan sonra Türkçe gelmektedir. Tuzun Hindistan'dan her tarafa yayıldığı gibi Yimek²⁹ ve Kıpçak³⁰ topraklarından da Etiz/ Ediz

²⁸ İranın güneyinde tarihî bir şehir olan Şîrâz, İran platosunun güneyinde, Fars idarî bölgesinin (ustân) ortasında, İran körfezini kuzeyde İsfahân, Kum, Hemedân ve Rey, doğuda Yezd ve Kirman gibi şehirlere bağlayan tarihî ticaret yolu üzerinde, denizden yaklaşık 1600 m. yükseklikte ve Zağros dağları arasındaki bir düzlükte yer almaktadır. Şîrâz'da yetişen birçok devlet adamı, âlim, şair, edip ve sanatkâr İran kültür ve medeniyetinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır (bak. Özgüdenli, 2010).

²⁹ Hem Türkistân padişahlarından birinin adı, hem de güzelleriyle meşhur bir memleket (Şükûn, 1984: III/2038).

³⁰ Batı Göktürkleri oluşturan topluluklardan biri olan Kıpçaklar, İrtiş boylarında oturan ve Çiklerin devamı olan Kimeklerden, X. asırda İşim-Tobol vadilerine yerleşen bir Türk boyudur (Türkeş-Günay, 2007: 179). Kıpçak adıyla ilgili olarak *Cihân-nümâ*'da şöyle denilmektedir: "Türkistân'da Türk sultanlarından İt Barak ile savaşıp bozguna uğradıklarında geri dönerken yolda bir ağaç kavuğunda kocası savaşta ölmüş bir kadının doğum yaptığını gördüler. Oğuzhan, ona acıyarak bu bebeği alıp evlât edindi. Bu oğlan büyüdüğünde kabile başı olup kavuk anlamında olan jabuk kelimesinin küçültülmüşü olan Kıpçak sözcüğü ve yer ismi bu kavme lakap olarak verildi. Meşhur Demşit de ona izafe edildi." (Kâtib Çelebi, 2013: II/589-90).

Türklerinin Türkçesi ile Kanglı³¹, Uygur, İret ve Oğuz Türkçesi bütün dünyaya yayılmıştır.

هست زبانهای دگر نیز گزین
لیک نه چون این سه و روشن نه ازین

37. Başka diller de seçkindir, ancak onlar, bu üç dil (Arapça, Farsça ve Türkçe) gibi parlak ve yaygın değildir.

ماند در اقلیم گه خویش درون
وز محل خویش نیفتاده برون

38. (Bu diller) bazen kendi iklim bölgelerinde/memleketlerinde kaldılar ve bulunduğu yerlerden dışarı çıkmadılar (yani başka yerlere giderek yayılmadılar).

وین دو سه را باز نمایم که چسان
چون بلسان بود و فتاده بلسان

39. Bu iki üçünü yeniden dile getirsem, ne olur? (Acaba bunlar nasıl bir dildi ve dile nasıl düştü (yani nasıl konuşuldu).

بیش که قرآن به نبی داده طرب
بود زبان عربی هم بعرب

40. *Kur'ân-ı Kerîm*, Hz. Peygamber'e indirilmeden önce, Arap dili sadece Arap(lar)a mahsustu (yani Arabistan'da ve Araplar arasında yaygın olup kullanılmaktaydı).

نامده بیرون که نادانسته کسی
کز ته آن مایه حسنست بسی

41. (Onu Araplar dışında) hiç kimse bilmediği için dışarı çıkmadı. (Ancak) onun mayasında/özünde ne çok güzellik ve faziletler bulunmaktaydı.

وین هم از معتبرانست خبر
کاین نفس افصح و بل کان گهر

42. Bunların tamamı itibarlı olan kişilerden nakledilen haberlerdir. Zira bu en fasihlerin nefesi, belki de (kıymetli bir) maden ocağıdır.

بود ذخیره ز پیی خواجه دین
بهر چنان ختم ازین گونه نگین

³¹ Ağırıklı olarak Kazakistan bozkırları olmak üzere geniş alanlara yayılan daha sonra birden kaybolan Ting-ling boylarının adının yerini Kanglı boyu almıştır. Kanglı adı, Ting-ling'in yerini aldıktan sonra 536 yılına kadar varlığını sürdürmüştür (bak. Taşağıl, 2020).

43. Bunun gibi (eşsiz benzersiz bir) hateme/yüzüğe, böylesi (görülmemiş ve eşsiz) bir yüzük taşı gerektiği gibi, (Arapçaya da) sadece Hâce-i dîn (yani Hz. Peygamber) uygun düşerdi.

چون ز نبی رخت تهی کرد جهان
این سخن افتاد بهر کام و دهان

44. Cihan, yatağını nebiden boşaltınca (yani Hz. Peygamber vefat edince), bu söz/Arapça (Arabistan'dan çıktı ve) her bir gönle ve ağıza düştü (yani herkesin dili oldu).

وز پس آن پارسی کو ز بهی
بعد زبان عربی یافت مهی

45. Daha sonra Farsça güzelliğinden/gelişmişliğinden dolayı Arap dilinden sonra büyüklük kazandı.

شهره از آن شد بهمه ملک عجم
کش همه گفتند قباد و کی و جم

46. Farsça, Acem mülkünün (yani Arap olmayan ülkelerin) tamamında şöhret kazandı. Kubâd/Keykubâd³², Key/Keyhüsrev³³ ve Cem/Cemşid³⁴, tamamen o dili (Farsçayı) konuşular.

بود به اصطرخ درون ملک کیان
وانست زمین و محل پارسیان

³² Keyâniyan hanedanının kurucusu olan Keykubad, Pehlevî ve İslâm kaynaklarında bazen Pişdâdiler'in son hükümdarı Zâb'ın oğlu, bazen de halktan biri olarak gösterilmiştir. *Şeh-nâme*'de ise onun hükümdar oluşu farklı bir şekilde anlatılmaktadır. Yüzyıla yakın hükümdarlık yaptığı söylenen Keykubâd, *Şeh-nâme*'ye göre Turanlılarla yapılan amansız savaştan sonra Turan'ın isteği üzerine barış yapılmıştır. Barışın sağlanması üzerine Keykubâd, imar faaliyetlerine başlamış ve yeni köyler kurmuştur. Barış ve adaletle ülkesini yönetmiştir (Tökel 2000: 227-229; Kurtuluş 2022).

³³ Keyâniler hanedanına mensup hükümdarlardan olan Keyhüsrev, Keykâvus'un torunu, Siyavuş'un oğludur. Kavus'tan sonra tahta çıkmış ve altmış yıl tahta kalmıştır (bak. Tökel 2000: 209-221).

³⁴ İran'ın mitolojik tarihinde Pişdâdiyân sülalesinin dördüncü padişahıdır. Tahmurs'un oğlu olan Cemşid, babasının ölümü üzerine tahta çıkmıştır. Zekâsı sayesinde çeşitli savaş aletleri yapmış, keten, ibrişim ve kıl ipliği eğirerek değerli kumaşlar imal etmiş, devlere taşıttığı sularla toprağı kardırıp yaptırdığı kerpiç ve tuğlalarla saraylar yaptırmıştır. Hatta kıymetli taşları işlemeyi öğrenmiş, güzel kokular ve şarabı icat etmiş, hastalık ve sağlığın sebeplerini keşfetmiş, gemiyle bütün dünyayı dolaşmıştır. Bütün bunlar sayesinde sırların tamamına vakıf olmuş ve kendini diğer insanlardan daha yüksek görmeye başlamıştır. Saltanatına uygun bir taht yaptırmış ve onu çeşitli mücevherlerle süsletmiş, daha sonra tıpkı bir güneş gibi üzerine oturmuş, halk ona değerli taşlar sunmuş, bugüne de Nevruz adı verilmiştir (bak. Tökel 2000: 125-150).

47. Keyân(i)³⁵ hükümdar(lar)ının mülkü içinde İstahr³⁶ adında bir şehir vardı. O yer ve mekân, Farslılara aitti. (İşte Farsçanın asıl ortaya çıkıp konuşulduğu yer ve mekân, Farslara ait olan bu şehirdir.)

چون دم شان پارسی بود دری
وان همه بگرفته مقیم و گذری

48. Onların zamanında (konuşulan) Derî Farsçası idi. Zamanla (İstahr'da) oturanların ve (İstahr'a) uğrayıp gidenlerin dili oldu.

رفت در اطراف شد آن شهره همه
زو که و مه گشت فزون بهره همه

49. O, her tarafa yayılarak şöhret kazandı. Hatta bu hüviyetinden dolayı büyük küçük herkes (yani toplumun tamamı) ondan yararlandı (yani onunla konuştu).

وین روشی هست کهن کان سخنی
کش بود از تاجواران کن مکنی

50. Hükümdarlar tarafından söylenen bir sözün halk tarafından benimsenip kabul edilmesi, eski bir âdettir/kuraldır.

چون بکه و مه رسد از گفت شهان
عام شود در همه اطراف جهان

³⁵ Mehmed Bayrakdar'ın tespitlerine göre Kayaniler/Keyâniler, Turanî/Türk soylu bir kavimdir. Bunlar, M.Ö. 1800 yılı civarında Azarbaycan, İran ve Afganistan'da devlet kuran Medlerdir. İranlılar, özellikle bir imparatorluk hâline gelen Medleri, Kayanî adıyla anmışlardır. Aslında her ikisi de Oğuz'un bir boyu olan Kay'dan gelmektedir. Kay boyundan M.Ö. 3500 veya 3000 yılında ayrılan Kayaniler, önce Azarbaycan bölgesinde bağımsız bir halk ve beylik olarak ortaya çıkmışlardır. Daha sonra, yukarıda belirttiğimiz gibi M.Ö. 1800 yılı civarında başkentleri Ecbatana (bugünkü Hamadan) olan bir devlet kurmuşlardır. Türkler, Arî ve Samiler'in İran, Anadolu, Mezopotamya ve bugünkü Orta Doğu'ya gelmelerinden yüzyıllar önce, bu coğrafyaya gelmişler, yerleşmişler ve hâkim olmuşlardır. Hatta bazı Kayanî boyları, M.Ö. 6. ve 5. yüzyıllardan itibaren, Afganistan ve Tibet yoluyla Kuzey Hindistan ile Güney Asya'nın en uç noktalarına kadar göç etmişler ve aynı adla bugüne kadar gelmişlerdir. Diğer taraftan Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı sultanları ile halklarının ekseriyeti Kaylardan gelmektedirler. Kay kültürü ise, Selçuklular, özellikle de Anadolu Selçukluları döneminde yaşatılmıştır. Nitekim Anadolu Selçuklu sultanlarının taşıdıkları "Key Kubad", "Key Hüsrev" gibi lakaplar, bizzat eski Turanî bir geleneğin yansıtılmasıdır. Ayrıca Zerdüşt, genel kabulün aksine, İranlı değil, bilakis Medli Turanî yani Türk soylu bir peygamberdir. Dolayısıyla kendi adıyla anılan Zerdüştlük de bir Türk dinidir. Ancak bugünkü Zerdüştlüğün, gerçek Zerdüştlük ile bir ilgisi bulunmamaktadır. Zerdüştlüğün kitabı ise, *Avesta* değil, *Zend (Zand)* dir (geniş bilgi için bak. Bayrakdar, 2012).

³⁶ Fars bölgesindeki Pulvâr nehri vadisinde, Ahameniler'in başşehri Pârs'ın (Persepolis) 7 km. kuzeyinde bugünkü Şiraz-İsfahan yolu üzerinde kurulmuş olan tarihi bir şehir. Bu tarihi şehrin yerinde bugün harabeleri ve Hacıâbâd köyü bulunmaktadır (Uslu, 2001).

51. Sultanların sözleri/hükümleri, büyük küçük herkese (yani toplumun tamamına) ulaştınca, bütün cihana yayıldı.

هم بمثالی که به بغداد درون
بود زبان پارسی اندر چه و چون

52. Tıpkı Bağdad'da olduğu gibi Fars dili(nin durumu) ne idi ve nasıl oldu.

چون خلفا پایه گرفتند دران
پارسیان مایه گرفتند دران

53. Halifeler, hilafet makamında burada oturuyorlardı. İranlılar da burada zenginlik elde edip yüksek konumlara geldiler.

پارسی آئین عرب گشته همه
لفظ شبان شد ادب آموز رمه

54. Araba ait töre ve yasalar, tamamen Farsça oldu (yani Farsça olarak oluşturulup yazıldı). (Böylece) “Çoban”ın lafzı/dili, sürüye edep öğretici oldu (yani İranlıların dili, halka adabın öğretildiği dil hâline geldi).

شهر که بغداد نوشته عربش
باغچه داد بد اول لقبش

55. (Aslında) Arapçası “Bagdâd” şeklinde yazılan/olan şehrin, birinci/önceki lakabı/adı, (Farsça) “bâgçe-i dâd/adalet bahçesi” idi.

شهرت ترکی هم ازان شد به یقین
کاغلب شه ترک بر آمد بزمین

56. Türk dilinin şöhret bulması da aynı şekilde Türk hükümdarların yeryüzünde ortaya çıkıp dünyaya hâkim olmasından dolayıdır.

شد سخنش خاصگیان را چو زبر
عامه گرفت و بجهان گشت سمر

57. (Türk hükümdarların dilleri), hasekiler/seçkinler tarafından kabul edilip kullanılınca, umumu kapladı (yani bütün halk tarafından benimsendi ve kullanıldı) ve (böylece) cihanda meşhur oldu.

هند همین قاعده دارد بسخن
هندوی بود است در ایام کهن

58. Aynı kaide, Hind dil(ler)i için de vardır/geçerlidir. Geçmiş zamanlarda (bu dillere) “Hinduvî” denilmektedir.

غوری و ترک آمد و شان را بدهان
پارسی بود پدیدار و نهان

59. Gurlar³⁷ ve Türkler geldiklerinde, gizli ve açık (bir şekilde konuştuğu) dilleri Farsça idi.

خلق چو پیوسته شان شد که و مه
پارسی آموخت همه کس بد و به

60. Halkın büyüğü küçüğü onlara (yani Türklere ve Gûrlara) bağlanıp karışınca, iyi kötü herkes Farsça öğrendi.

وانچه زبانهای دگر بوده همه
از حد خود راه نه بیموده همه

61. Konuşulan bütün diğer diller, kendi sınırlarından dışarıya çıkmadı.

هست چو تعلیم خدای آن همه را
گفتن بد نیست سزا آن همه را

62. Dillerin tamamını Tanrı öğrettiği için onların hepsine kötü demek uygun değildir.

چون عربی کز پی قرآن سره شد
گاه فصاحت بجهان نادره شد

63. Çünkü Arapça *Kur'ân-ı Kerîm'e* bağlı/*Kur'ân-ı Kerîm'in* dili olduğundan dolayı (gelişerek) fasih oldu. Ancak Arapçanın bu fesahati, dünyanda nadir oldu (yani dünyanın her bölgesinde sağlanamadı).

جمله زبانهای دگر هست یکی
هست دگر گونه بهر یک نمکی

64. Diğer dillerin tamamı birdir. Her birinin tadı ve güzelliği başkadır.

این یفغان کان منست از همه به
وان بگمان کان من از جمله فره

65. (Bir kişi), “Benim bu figanım (yani dilim), herkesinkinden daha iyidir.” (derken, bir başkası) “Şüphesiz benim feryadım (yani dilim) tamamından daha güzeldir.” (demektedir).

³⁷ Horasan, Afganistan ve Kuzey Hindistan'da hüküm süren bir İslâm hânedanı (1000-1215)dır. Herat'ın doğu ve güneydoğusunda bulunan Orta Afganistan'ın dağlık bölgesiyle Garcistan'ın (Garşistan) güneyi, Cüzcan, Ferahrûd, Herîrûd ve Murgap nehirlerinin yöresindeki topraklara Gûr denilmekteydi. Burası Şensebânîler'in (Gûrlular) yurdu idi. Gazneli hâkimiyeti sırasında küçük bir kabilenin reisi olan Şensebânî'nin emirleri, önce Gûr toprakları üzerinde siyasi hâkimiyetlerini kurmuşlar, daha sonra nüfuz sahalarını giderek genişleterek XII. yüzyılda büyük bir güce sahip olmuşlardır. Gûrlu sultanlar, şairleri saraylarına çağırıp himaye etmişlerdir. Ziyâeddin-i Herevî, Tâceddin-i Timrânşah, Hakîm Muhammed b. Ömer el-Ferkadî, Feridüddin Mahmûd el-Herevî, Zeynüddin es-Siczi, Ebû Bekir b. Ömer et-Tirmizî bu dönemde yaşayan başlıca şairlerdir (bak. Siddıqu, 2019).

هر کسی اندر قدح خود شده گم
کس نه ترش رو که مرا سرکه بخم

66. Herkes kendi kadehinde (yani dilinin güzelliğinin büyüünde) kaybolmuş(tur). (Bana göre) küpteki sirke gibi hiç kimse ekşi yüzlü değildir (yani bütün diller birdir ve kendine ait güzelliği vardır).

الغرض از پارسی و ترک و عرب
بیهده باشد که کنم دل بطرب

67. Farsça, Türkçe ve Arapçadan (bahsetmemdeki) maksat, eğer (kendi) gönlüme neşe verip rahatlatmaya çalışmaksa bu (tavır) boşunadır/hoş değildir.

من چو ز هندی بود آن به که کسی
از محل خویش بر آرد نفسی

68. (Aslında) iyi ve hoş olan, bir kişinin kendi mahallinden/yaşadığı yerden söz etmesi(dir). Ben Hindistanlı olduğum (için Hindistan'dan söz ediyorum).

هست درین عرصه بهر ناحیتی
مصطلحی خاصه نه از عاریتی

69. Bu alanda/Hindistan'da bulunan her bir nahiyenin/yörenin, (başkalarından) ödünç olarak alınmayan özel "mustalah"ı yani özel konuşması/dili vardır.

سندی و لاهوری و کشمیری و کبر
دهور سمندری و تلنگی و گجر

70. Sindî/Sindce³⁸, Lahorî/Lahorca³⁹, Keşmirî/Keşmirce⁴⁰, Kiber, Dehûr Semenderî/Dehûr Semenderce, Tilengî/Tilengce ve Gucer

³⁸ Sind; Pakistan'ın güneydoğusunda İndus nehri çevresinde yayılan Sind bölgesi, batı kesimleri dağlık (Kırthar dağları), orta kesimleri İndus çevresindeki alüvyonlu ovalar, doğusu kumlu çöller (büyük kısmı Hindistan sınırları içine taşan Thar çölü) olmak üzere üç farklı coğrafi bölgeden oluşur. Sind adının aslı Eski Farsçada Hindu, Grekçede Indos, Latinceye Indus ve Hint dillerinde Sindhu şeklinde bir nehrin adı olarak kullanılan Sanskritçe *sindhu* (nehir) kelimesidir. Arap coğrafyacıları, Uman deniziyle Keşmir dağları arasında kalan bölgeye Sind demişlerdir. *Hudûdü'l-âlem*'e göre ise Sind'in sınırlarını, doğuda Mîhrân nehri, güneyde Hint Okyanusu, batıda Kirman toprakları, kuzeyde Horasan'a (Doğu İran ve Kuzey Afganistan) bitişik çöl teşkil etmektedir (bak. Özcan, 2009).

³⁹ Lahor; Pakistan'ın batı kesimindeki en büyük yerleşim birimi ve Pencap eyaletinin merkezi olup İndus ırmağının kollarından Ravi'nin sol kıyısında kurulmuştur. Bazı Hindu tarihçileri, şehrin adını tanrı-kral Ramacandra'nın oğlu Lava'ya (Loh) izâfe etseler de gerçekte adın nereden geldiği bilinmemektedir (bak. Rızvî, 2003).

⁴⁰ Keşmir; Hint alt kıtasının kuzeyinde yer alan coğrafi bir bölgedir. Arapça kaynaklarda Keşmir ve Kaşmir şeklinde geçen bölgenin Sanskrit kökenli ismi Batlamyus Kaspeiria'dır. 631'de burayı

معبری و گوری و بنگال و اود
دهلی و پیرامنش اندر همه حد

71. Ma'berî/Ma'berce⁴¹, Gûrî/Gûrca⁴², Bengâl⁴³, Üd⁴⁴, Delhî/Delhice⁴⁵
onun etrafında ve sınırlarında konuşuldu.

این همه هندویست که ز ایام کهن
عامه بکار است بهر گونه سخن

72. Eski zamanlardan beri bunların tamamı Hinduvidir/Hint dilidir⁴⁶.
Her çeşit sözün/dilin kullanımını halka aittir.

ziyaret eden Çinli seyyah Hiuen Tsiang, Kiashimilo yazılışlarıyla vermiştir. Yerli halk ise bölgeye Keşir demektedir. Keşmir aslında Himalayalar'ın kuzeybatı kesiminde bulunan, 135 km. uzunluğa ve 32-40 km. genişliğe sahip verimli bir vadinin adı iken zamanla 222.236 km² yüzölçümlü bir bölgeyi kapsamına almıştır. Bölgenin 78.114 km²'si Pakistan'ın elinde bulunmaktadır. Bunun 11.639 km²'lik bölümü Âzad Keşmir eyaletini teşkil eder (nüfusu 3.210.000, 1998 tah.). 42.685 km²'lik bölümü Çin'in hâkimiyetinde olan bölgenin Hindistan'a ait bölümü ise 101.307 km²'lik Cammû-Keşmir eyaletini meydana getirir (nüfusu 10.069.917, 2001). Âzad Keşmir'in merkezi Muzafferâbâd, Cammû-Keşmir'in merkezi ise Srinagar'dır (bak. Rızvî, 2022).

⁴¹ Ma'ber; Güney Hindistan'da Dekken bölgesinin doğu sahillerine (Coromandel Coast) Ortaçağ'da Arapların verdiği isim (Özel, 2004).

⁴² Gûr; Herât'ın doğu ve güneydoğusunda bulunan Orta Afganistan'ın dağlık bölgesiyle Garcistan'ın (Garşistan) güneyi, Cûzcân, Ferahrûd, Herîrûd ve Murgap nehirlerinin yöresindeki topraklara verilen isim (Sıddıquî, 1996).

⁴³ Kuzeybatısında Bihâr ve güneybatısında Orissa eyaletleriyle sınırlanan Bengal, kuzeyde Himalayalar'a kadar uzanmaktadır. Her ne kadar coğrafi sınırları, tarih içerisinde çeşitli sebeplerle birçok defa değişmiş olsa da, bölge Ganj ve Brahmaputra nehirleriyle bunların kollarının mecra ve delta bölgesi olma özelliğini daima korumuştur (Özcan, 1992).

⁴⁴ Birleşik eyaletlerde, Gogra'nın sağ sahili üzerinde, Gogra'nın Sarû ile birleştiği yerden birkaç mil aşağıdadır. Eskiden Koşala krallığının merkeziydi. Bugünkü Feyzâbâd'a beş mil mesafededir (Bâbü, 2006: 850).

⁴⁵ Tarihî bir şehir olan Delhi, Orta Hindistan'ın kuzeyinde ve Himalayalar'dan yaklaşık 160 km mesafede Ganj nehrinin kollarından Yamuna ırmağının batı yakasında kurulmuştur. Şehir, XIII. yüzyıldan itibaren Kuzey Hindistan'da hüküm süren birçok Müslüman sultanlığın merkezi olmuş ve bu durumunu 1858'de İngilizler'in son Bâbürlü sultanı Bahâdîr Şah'tan idareyi teslim almalarına kadar sürdürmüştür. İslâm kaynaklarında şehrin ilk isminin Dehlü olduğu bildirilmekte ve bu ismin milâttan önce I. yüzyılda bölgede hüküm süren ve Kutub Minâr civarında bir yerleşim merkezi kuran Raca Dhilu'nun adından geldiği sanılmaktadır (bak. Nizami, 1994).

⁴⁶ Faruqi, Emîr Hüsrev'in "Hinduvi" dilleri olarak zikrettiği bu dillerin bugünkü karşılıklarını şu şekilde vermektedir: Sindi: Sindce, Lahorî: Pencâbi/Pencabca, Keşmirî: Keşmirce, Tilengî: Telugu, Gucer: Guceretî. Ona göre, "Kiber dili"nin bugün hangi dil olduğu net olarak bilinmemektedir. Faruqi, "Dehür Semenderi"nin, "Dwâr Semunderi" olduğunu tahmin ettiğini dile getirmiştir. Ona göre; "Dwar Samudra", başkenti bugün Hâsan olarak bilinen şehrin içinde ya da yakınında yer alan, günümüz Karnataka'sında bulunan bir krallıktır. Dolayısıyla "Dehür Semenderi"nin "Kannada" olduğu kuvvetle muhtemeldir. Faruqi'ye göre "Ma'berî", "Tamilce"dir.

ليک زيانيست دگر کز سخنان
آنست گزين نزد همه برهمنان

73. Ancak (bu) sözlerin/dillerin dışında başka özel bir dil de vardır. O, bütün Brahmanlar nezdinde seçkin (bir dildir).

سنسکرت نام ز عهد کهنش
عامه ندارد خبر از کن مکنش

74. Sanskrit unvanı, onun eski zamanlardaki adıdır. Halk ise, onun varlığından/konuşulup konuşulmadığından haberdar değildi.

برهمنش داند و هر برهمنی
نیز نداند حد زانسان سخنی

75. Onu (sadece) Brahman bilir, ancak her Brahman da insandan sadır olan o sözün/dilin sınırını bilmez.

زانکه درو هست نمطهای عرب
از علل و نحو و ز تعریف و ادب

76. Çünkü onda Arapçadaki gibi “illetler”, “nahiv”, “tarif” ve “edeb(iyat)”tan oluşan yöntem ve usuller vardır.

چار کتابست بدین بد شان
کاصل عمل شد بقبول و رد شان

77. Onların Bid (adında) dört (vedadan oluşan) kitabı var. Onlar(ın emirleri) kabul ve (yasakları) red edilerek (hükümlerinin gereğine) uygun şekilde amel edildi.

چار بیدش نام ز دیوان سمری
که او ندهد بید صفت هیچ بری

78. Onun söğüt gibi hiç meyve vermeyen Çâr-bid (dört bid) adında (dört vedadan oluşan ve sadece Brahmanların bildiği) efsane bir (eseri) vardı.

Çünkü “Malabar”, Arapça “kesişme noktası anlamına gelen ma’ber” kelimesinin Hintçeleştirilmiş şeklidir. Günümüzde “Nadu”nun en güney ucu olan “Tamil”, o dönemlerde özellikle Arap tüccarların “Serendib/Singheledib”e, yani bugünkü Sri Lanka’ya geçiş noktasıydı. Ma’berî, burada konuşulan dildir. “Gür” ise, Gür olarak anılan bölgede konuşulan dildir. Bugün Batı Bengal’de bulunan “Malda”da konuşulmaktadır. Emir Hüsrev Bengâlceyi farklı bir dil olarak belirttiği için Gürcanın, Bengalceden farklı bir dil olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Faruqi, bu dilin “Marathi”nin farklı bir versiyonu olmasından şüphelendiğini dile getirmektedir. Nitekim Abid Peşaverî, *Kâmûsu’l-aglât* isimli eserinde, “Marathi”nin “Gür” dilleri arasında yer aldığını belirtmektedir. Gopi Chand Nâreng ise “Kiber”i, “Dogri”; “Dehür Semendere”yi, “Tamil”; “Ma’bere”yi, “Kannada” olarak kabul etmektedir. “Gürî/Gurca”yı ise kaynak belirtmeden “Assam dili” olarak göstermektedir (bak. Faruqi 2001: 66-70).

زانچه تعلق بعبارت گری
دارد و آئین هنر گستری

79. İfade söz konusu olduğunda bazı kurallar ve düzenlemelere/uygulamalara sahiptir.

هر چه دگر قصه و افسانه شان
با کتب و نامه و پروانه شان

80. Kitap, nâme ve beratlar dışında olan her şey, onların kısaca ve efsanelerinden oluşur.

حرف وی آنجا بود از برهمنان
و از ادب آموخته دانسته فنان

81. Brahmanların söylediği sözler, onda yer almaktaydı. Edebiyat öğrenmiş, çeşitli ilim ve sanatları da biliyorlar(dı).

آنست زبانی بصفت در دری
از عربی کمتر و برتر ز دری

82. İnciler incisi gibi olan Sanskritçe, Arapçadan daha düşük, ancak Derî dilinden daha üstün bir dildir.

گرچه که شیرینست دری و شکرین
ذوق عبارت کم ازان نیست درین

83. Her ne kadar Derî dili tatlı ve hoş olsa da Sanskritçede de şeker tadında (güzel edebî) ibareler az değildir.

هر که بتحقیق بدانند حق آن
بیش نگوید ز کم و مطلق آن

84. (Sanskritçeyi) tahkik edip araştıran kimse, onun hakkını tam olarak verir. Onun gerçek hüviyetiyle ilgili az söylemediği gibi çok da söylemez (yani onun sahip olduğu özellik ne ise onu söyler).

علم بود گر بحق آن سخنم
مدح شهنشاه بدان نیز کنم

85. Eğer ben bihakkın o söze/dile (Sanskritçeye) hâkim olsaydım, (şüphesiz) şahlarşahının (Kutbuddîn Mübârek Şâh'ın) övgüsünü bu dille de yapabilirdim.

قطب زمین آنکه درین دهر کهن
تخت وی از قطب فلک گفته سخن

86. Bu eski dünyaya hâkim olan zeminin kutbu/yeryüzünün önderi, felek kutbundaki tahtından söz söyler.

SONUÇ

Türk soylu olup kendisini “Hindistanlı Türk” olarak nitelendiren Emîr Hüsrev-i Dihlevî, velut bir şairdir. Manzum ve mensur eserler kaleme alan Emîr Hüsrev’in gerek tertip gerek şekil gerekse muhteva açısından en dikkat çeken eseri, şüphesiz Sultan Kutbuddîn Mübârek Şâh-ı Halacî’nin isteği üzerine kaleme aldığı *Nüh-sipihr* isimli mesnevisidir. Sultanın gerçekleştirdiği bazı seferler ve kazandığı zaferlerin yanında, dönemin bazı önemli olaylarına yer verilen eserde, Hindistan’a ait coğrafi özellikler, kültürel değerler ile içtimai hayata dair unsurlar hakkında da önemli bilgiler bulunmaktadır.

Türk bir baba ile Hintli bir annenin çocuğu olarak dünyaya gelen Emîr Hüsrev’in ana dili, baba tarafından Türkçe, anne tarafından ise Hintçedir. Özellikle Farsça ve Arapçadaki yetkinliği, bizzat eserlerinden anlaşılmaktadır. Bu dillerin dışında halkın bilmediği, sadece Brahmanlar tarafından bilinip konuşulan Sanskritçeyi de öğrenmiştir. Himayesine girdiği sultan, şehzade ve emirlerle birlikte Hindistan’ın Moltan, Dîvgîr, Bengâl, Sind, Delhi gibi çeşitli bölgelerine gitmiş, oralarda gezip dolaşmış ve belli süreler kalmıştır. Bu süreçte Hindistan’ın doğal güzelliklerini, coğrafi özelliklerini, iklimini, halkını, buralarda yetişen çiçekler ve meyveleri, yaşayan kuşlar ve diğer hayvanları, yapılan çeşitli büyüleri, mevcut ilimleri, sanatları ve dinî inançları gözlemleme ve inceleme imkânı bulmuştur. Ayrıca gerçekleştirdiği bu yolculuklar sırasında, bu yörelerde yaşayan insanlarla tanışıp aralarına karışmış, onlarla güzel ve iyi ilişkiler kurmuştur. Böylece bu insanların sahip olduğu, kültürel değerlerle içtimai yaşamlarını gözlemleme ve dillerini tanıyıp öğrenme fırsatını yakalamıştır. Bu arada Emîr Hüsrev, Hindistan’ın bazı yöresel dillerini de öğrenme imkânı elde etmiştir. Ayrıca Urdu dilinin gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır⁴⁷. Bildiği Arapça, Farsça, Türkçe ve Sanskritçe ile ilgili çeşitli araştırmalar yaparak bu dillerin oluşumu, gelişimi, özellikleri, konuşulduğu yerler, şöhret bulmasının ve insanlar arasında yayılmasının sebepleri, bunlarla ilgili yapılan gramer çalışmaları, hazırlanan dilbilgisi kitapları ve sözlüklerle ilgili çeşitli araştırma ve incelemelerde bulunmuştur. Bütün bu müşahede, birikim ve tecrübelerini, *Nüh-sipihr*’in üçüncü bölümünde akıcı ve cezbedici bir dil ve güzel ve hoş bir üslupla dile getirmiştir.

KAYNAKÇA

AMÎD, Hasan (1362), *Ferheng-i Amîd*, Tehrân.

⁴⁷ Bu konuda geniş bilgi için bak. Türkmen 1983; Şeyh Selim Ahmed 1975: 29-30.

- ASKARİ, S. H. (1975). "Khusrau's Works As Sources of Social History", *Amir Khusrau [Memorial Volume]*, Delhi.
- ASKARİ, S. H. (1992). *Amir Khusrau As a Historian*, Patna.
- AYDIN, Cengiz – Gülseren Aydın (1992), "Batlamyus" mad, *DİA*, c. 5, s. 196-199.
- Bâbü (2006). *Baburnâme (Vekayi) Gazi Zahîreddin Muhammed Babur*, Doğu Türkçesinden çeviren: Reşit Rahmeti Arat, Önsöz ve Tarihi Özet: Y. Hikmet Baydur, İstanbul: Kabcacı.
- BAYRAKDAR, Mehmet (2012). *Bilinmeyen Bir Türk Ulusu: Kayaniler*, Konya: Atatürk Kültür Merkezi Yay.
- DEHHUDÂ, Ali Ekber (1373), *Lugat-nâme*, (14 cilt), Tehrân: Muessese-i İntişârât-i Çâp-i Dânişgâh-i Tehrân.
- EFENDİZADE, Oktay (1996). "Gence" mad., *DİA*, c. 14, s. S. 17-20.
- Emîr Hüsrev-i Dihlevî (1949). *Mesnevî-i Noh-sipih Hazret-i Emîr Hüsrev-i Dihlevî*, bâ-tashîh u tahşiye vu Mukaddime-i der-Zebân-i İnglisî ez-Muhammed Vahîd Mirzâ Mu'allim-i Arabî ve Ulûm-i İslâmiyye der-Câmi'a-i Lucknov, Hind, Kelkuta.
- ENVERÎ, Hasan (1382), *Ferheng-i Bozurg-i Sohen*, 8 c., Çâp-i devvom, Tehrân.
- EŞREF, Ahmet Bahtiyar – Celal Soydan (2012), *Urdu – Türkçe Türkçe – Urdu Sözlük*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yay.
- FARUQI, Shamsur Rahman (2001), *Early Urdu Literary Culture and History*, New Delhi.
- İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî (2000). *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çeviri, inceleme ve notlar: A. Sait Aykut, c. 1, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kâtib Çelebi (2013). *Cihan-nüma*, 2 c., ed. Said Öztürk, İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Medeniyet Araştırmaları Merkezi.
- KURTULUŞ, Rıza (2022), "Keyâniler" mad., *DİA*, c. 25, s. 345-346.
- MELSEYÂNÎ, Arş (1972). *Emîr Husrev [Ahd, Fen our Şahsiyet]*, Delhi.
- MU'İN, Muhammed (1371), *Ferheng-i Fârsî*, Şeş cild, Çâp-i heştum, Tehrân: Çâphâne-i Sipih.
- Nizami, Khaliq Ahmad Nizami (1994). "Delhi" mad., *DİA*, c. 9, s. 126-128.
- ÖZCAN, Azmi (1992). "Bengal" mad., *DİA*, c. 5, s. 436-437.
- ÖZCAN, Azmi (2009). "Sind" mad., *DİA*, c. 37, s. 242-244.
- ÖZEL, Ahmet (2004). "Melîbârî" mad., *DİA*, c. 29, s. 48-49.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi (2010). "Şîrâz" mad., *DİA*, c. 39, s. 182-184.
- Rızvi, Saıyd Athar Abbas Rızvî (2003). "Lahor" mad., *DİA*, c. 27, s. 57-58.
- Rızvi, Saıyd Athar Abbas Rızvî (2022). "Keşmîr" mad., *DİA*, c. 25, s. 325-327.

- SCHİMMELE, Annemarie (2004). *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, çev.: Ekrem Demirli, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Sıddıqui, İqtidar Husain Sıddıqui (1996). "Gurlular" mad, *DİA*, c. 14, 207-211.
- STEINGASS, F. (1975), *Persian-English Dictionary*, Beirut: Librairie du Liban.
- Şeyh Selim Ahmed (1975), *Emîr Hüsrev*, Yeni Delhi.
- ŞÜKÜN, Ziya (1984). *Farsça-Türkçe Lûgat, Gencine-i Güftâr Ferheng-i Ziyâ*, 3 c., İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay.
- TOMAR, Cengiz (2013). "Yemen: II. Tarih" mad., *DİA*, c. 43, s. 401-406.
- TOPDEMİR, Hüseyin Gazi (2007), "Oklidisi" mad, *DİA*, c. 34, s. 25-26.
- TÖKEL, Dursun Ali (2000), *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- TURGUT, Abdulhamit (2021). "Klasik Arap Gramerinde İletim Taksimi", *Bitlis İslamiyat Dergisi*, c. 3, sy. 1, s. 185-199.
- TAŞAĞIL, Ahmet (2020). "Kanglı (Kao-Ch'e) Boyları Hakkında Bir Değerlendirme", *Tarih Dergisi - Turkish Journal of History*, sy. 71, s. 51-66.
- TOMAR, Cengiz (2010), "Şam" mad., *DİA*, c. 38, s. 311-315.
- USLU, Recep (2001). "İstahr" mad., *DİA*, c. 23, s. 202-203.
- TÜRKEŞ-GÜNAY, Umay (2007). *Türklerin Tarihi Geçmişten Geleceğe*, 2. baskı, Ankara: Akçağ Yay.
- TÜRKMEN, Erkan (1983), "Emîr Hüsrev-i Dehlevî'nin Urduca'nın Doğuşundaki Rolü", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2, 21-32.
- YAZICI, Tahsin (1994). "Derî" mad., *DİA*, c. 9, s. 178-179.